

JAVNI SPOMENICI RUDOLFA VALDECA

PUBLIC MONUMENTS OF RUDOLF VALDEC

ENES QUIEN

UDK/UDC 725.94VALDEC, R.
Izvorni znanstveni rad /
Original scientific paper
Primljeno / Recieved: 11. 10. 2013.
Prihvaćno / Accepted: 07. 11. 2013.

U članku se razmatraju javni spomenici kipara Rudolfa Valdeca (*Krapina*, 8. ožujka 1872. - *Zagreb*, 1. veljače 1929.) i Roberta Frangeša - Mihanovića, prvog hrvatskog modernog kipara. Riječ je o radovima Valdeca nastalim kratko nakon povratka sa školovanja u Beču i Münchenu, od 1899. godine kada izrađuje svoj prvi javni spomenik pjesnika Antuna Nemčića u Križevcima, preko spomenika pjesnika dr. Dragutina Milivoja pl. Domjanića iz 1905., hermama Ivana Kukuljevića - Sakcinskog i Ivana Mažuranića iz 1910., odnosno 1911. godine, javnih spomenika u formi portretnih medaljona kompozitora Ferde Livadića i gradonačelnika Ljudevita Šmidhena iz 1902., odnosno 1913. godine u Samoboru do spomenika Dositeja Obradovića u Beogradu iz 1911. i bugarskog vojvode generala Radka Hadži Dimitrieva za Sliven iz 1912. godine.

Poznavanje nekih spomenika, poput onoga dosad nepoznatog bugarskog vojvode generala Dimitrieva, plod je istraživanja u arhivima i staroj periodici koja ga spominje, dok su neki već i antologijski, no nikada analizirani, poput onoga Dositeja Obradovića, prvoga i rijetkog slobodnostojećega kipareva spomenika srpskog prosvjetitelja iz 18. stoljeća. U tim je reljefima (Ferdo Livadić i Ljudevit Šmidhen) i punim plastikama kipar dokazao vještinu modeliranja, činjenicu da je tehnički i zanatski bio potkovan. Također, dokazao je i temeljitost školovanja na bečkoj K. K. Kunstgewerbeschule des Österreichischen Museums für Kunst und Industrie (u klasi profesora Augusta Kühnea) i na Königliche Bayerische Akademie der bildenden Künste u Münchenu (klasa profesora Syriusa Eberlea). U njima su, osim ikonografske zanimljivosti, riješeni temeljni plastički problemi, učvršćena je kiparska morfologija i sintaksa i konačno, izvoršena je transformacija od klesarstva, koje je do Valdecove pojave bilo tradicionalno obrtnički razvijeno u Zagrebu do profesionalnog kreativnog kiparstva jer je Valdec prvi u inozemstvu školovani akademski kipar u Zagrebu. K tome, uveo je secesiju u kiparstvo zagrebačke sredine koju je baštiniu u Beču i u Münchenu gdje se školovao u razdoblju od 1897. do početka Prvog svjetskog rata 1914. Godine, kada i kipar modelira secesijski, ne bi li se kasnije vratio realizmu i naturalizmu. Razmatrani radovi u tekstu upravo i jesu secesijski s realističkim portretima. Valdec je iznašao oblikovna sredstva koja korespondiraju

s europskim stilskim značajkama i na djelotvoran način umio posredovati između svojih stvaralačkih svjetonazora i javnosti jer je njegov leksik jednostavan, jezgrovit, svakome jasan i, shodno tome, funkcionalan. Javni su spomenici nastajali uz mnogobrojne majstorove portrete, nadgrobne spomenike i arhitektonske dekorativne alegorije koje je za relativno kratkog životnog i umjetničkog vijeka (umro je od embolije pluća u 57. godini života) intenzivno radio. Neki su poznati samo po arhivskim fotografijama, poput onoga bugarskog generala Dimitreieva, neki su realizirani a svi su odreda modelirani u glini i lijevani u gips, potom u broncu ili klesani u kamenu (Kukuljević - Sakcinski i Mažuranić), dok su postamenti, dakako, rađeni u kamenu. Mnogi su Valdecovi radovi nestali. No, javni spomenici koji su dogovoreni su i izvedeni. Izuzetak je opet onaj u bugarskom gradu Slivnu koji nikada nije realiziran zbog izbivanja Prvog svjetskog rata. Poznati navedeni radovi lijevani su u broncu i sačuvali su se do danas, kao i oni klesani u kamenu.

Ključne riječi: kipar Rudolf Valdec, prvi u inozemstvu akademski školovani kipar u Zagrebu, javni spomenici, kiparstvo secesije, realizam, postamenti, vješta modelacija, glina, gips, bronca, kamen

1. Spomenik pjesnika Antuna Nemčića/ Monument to the poet Antun Nemčić

Istodobno kad Valdec priprema alegorijske likove *Slikarstvo* i *Kiparstvo* koji i danas stoje na ulazu u Umjetnički paviljon nastaje i *spomenik pjesnika Antuna Nemčića* (Slika 1.) u Križevcima. Spomenik Antuna Nemčića, hrvatskog romantičarskog putopisca i pjesnika koji je umro 1849. godine u Križevcima, prvi je od mnogih kasnijih uspješnih Valdecovih portretnih spomenika. Spomenik je zamišljen i ostvaren za parkovni prostor. Postavljen je na Zrinskom trgu koji je u međuvremenu preimenovan u Trg Antuna Nemčića.¹ Svečano otkrivanje spomenika bilo je 15. listopada 1899. godine a svečanost je trajala dva dana.² Povo-

¹ *Poprsje trostruke naravne veličine u bronci, na visokom kamenitom podnožju najmodernijega sloga. Valdecova bista za spomenik Nemčiću lijevana je u bronci u zagrebačkoj ljevaonici zvana Rudolfa Pernera. Otkriće Nemčićevog spomenika, Dom i svijet, br. 437, 1899., fotografija na str. 427. Valdec je bio ponosan što je na ovom spomeniku prvi put proveo cijeli proces nastanka kipa. Kako Hrvatska još nije imala ljevaonicu, skulpture su se lijevale u Beču i Pragu a one manjih dimenzija, medalje i plakete, u Parizu. Na spomeniku Nemčića Valdec je pokušao napraviti i odljev u bronci. To se s ponosom isticalo jer u ...Zagrebu krajem 19. stoljeća još nisu bili sazreli uvjeti za osnivanje ljevaonice, pa nije bilo osposobljenoga stručno – tehničkog kadra za lijevanje skulpture i njenu definitivnu obradu. (A. Adamec, Rudolf Valdec, Samobor, A. G. Matoš, 2001., str. 181.).*

Nemčić je imao sreće da je Valdec dobio narudžbu jer je spomenik uspio. Valdeca je nadahnula domoljubna romantičarska poezija nesretnoga pjesnika.

² U Muzeju grada Križevaca postoji razglednica s fotografijom sa svečanoga otvorenja a pod signaturom 6659 popis uzvanika i kulturno - umjetnički program koji se odvijao 14. i 15. listopada povodom svečanosti. Zahvaljujem ravnatelju Muzeja grada Križevaca, gospodinu Zoranu Homenu, na fotokopijama razglednice i programa.

dom otkrivanja spomenika kritičar Dušan Plavšić napisao je najavu za *Obzor*, predstavivši i spomenik i autora. Riječ je o prvom povećem osvrtu na život i djelo Rudolfa Valdeca u novinama.³

³ Za jedno desetak dana otkrit će se u Križevcima spomenik pjesniku Antunu Niemčiču. Spomenik je zamišljen kao visoka herma s poprsjem Niemčičevim u dvostrukoj naravnoj veličini. Na hermi je sprijeda umetnuta bronca, koja prikazuje Genija, koji dira u žice kitare, a uz noge mu plamsa na tronošcu vječni oganj. Ovim djelom dobit će Hrvatska prvo oveće djelo kipara Rudolfa Valdeca. O njemu se kod nas još malo što zna, premda je i kao umjetnik i po svom životu dovoljno zanimljiv, da pobudi naš interes. U Zagrebu ga je fama, osobito od zadnje izložbe ovamo učinila poznatim. Malen a debeo gospodin, s okruglom crvenom glavom i crvenkasto plavom prema dolje ravno odrezanom bradom. Iz daleka se doima kao germanski pastor, iz bliza mu se na očima i oko ustiju pozna hrvatski Zagorac. Profil mu je plemenit. Fama o njemu još pripovijeda, da je veseo i zabavan društvenjak. Ali to je gotovo sve što se o njemu znade. Slabo tko i sluti da se iza ovoga veseljaka Valdeca pripravnoga na svaku šalu, krije čovjek, koji ustrajno vodi tešku borbu za opstanak i za umjetničko priznanje. Ali kao i da sam neće, da se za to zna. Za svijet se uvijek oko njegovih usana mota smijeh, i ako je često smijeh lirski. Katkada ipak ne može sakriti svoje misli i onda postane mekan. U takvim časovima doznaju intimni njegovi prijatelji po koju stranicu njegova života. Onda postaje gorak. Savlada ga nezadovoljeno umjetničko pregnuće. Ali čim sam opazi, da ga nadvlada ganuće, kao da se stidi svoje slabosti i on bježi – i doskora ga je moći naći u njegovom atelieru, gdje sjedi uz nedovršen posao i radi. Rudolf Valdec rodio se je 1872. godine u Krapini, gdje mu je otac bio liječnikom. Otac mu zarana umre, a on kasnije dođe u Obrtnu školu u Zagreb, koju je 1889. svršio s veoma dobrim uspjehom. Kao napredan đak ode zatim potporom vlade u Beč na "Kunstgewerbemuseum", prof. Kühneu, odakle prijeđe u Monakovo na bavarsku akademiju umjetnosti, gdje ostane četiri godine. Poslije izvrsnim uspjehom svršenih nauka dođe 1896. natrag u Hrvatsku. U Zagrebu dobije u zemaljskim atelierima na Prilazu radionicu i u njoj on sada živi i radi. I sigurno je da bi iz te radionice ispod Valdecove ruke izašao velik broj umjetničkih radova, da se je mogao u Zagrebu riješiti brige za opstanak, koja ga je za naukovanje toliko proganjala. Ali umjetnici se valjda i po tome razlikuju od drugih ljudi, da za njih svršenim naukama ne prestaje i nevolja. Za Valdeca se može kazati, da ima za sobom težak život. Za vrijeme školovanja on nije nikada imao toliki stipendij, da bi od njega mogao živjeti. Bilo je dana u njegovom životu, kad su ga tuđi ljudi iz saučesća primili badava u tako zvani «massenquartier». Valdec je izdurao do danas, a da nikada nije plazio. On je tesao i kamenje, kad nije bilo drugoga posla. Umjetnik je za njega bilo luksuz. A gotovo izgleda, kao da mu to predstoji još i danas. Mnogi će se čuditi, možda, da Valdec ipak nije postao ogorčen – ili je možda baš zato takav bohemien? Njegova nam djela o tom govore. (...) Mi vidimo, Valdec nije kraj pitanja, što mu ih je nametnuo život, prošao nedirnut. Ona su se u njegovu dušu duboko urezala. Pa ako prođemo sva djela Valdecova, vidimo, kako je svaki dojam, što ga je primila njegova duša od ovoga života, kasnije našao svoj umjetnički izražaj. Još dok je bio kao mladić na akademiji u Monakovu, pa mu se kao zadaća zadala slobodna kompozicija, Valdec je prema svom ondašnjem mladenačkom shvaćanju života skomponovao «Pesimizam»... (...). Iz svih ovih radnja izlazi, da je Valdec samostalan i iskren umjetnik. On nije nikada tražio, da se komu za volju sviđa, radio je, na što ga je duša njegova uputila, i ako svi ovi dojmovi, što ih je Valdec umjetnički izradio, nisu posve novi, on im je dao iskrenoga umjetničkog izražaja. A to je ono što mi danas od umjetnika tražimo. On nije nikada pazio na kakvog «velikog učitelja», on je sve što je postao, postao sam iz sebe. A da mu je bilo moguće raditi mirnije i u boljim prilikama, sigurno bi i mnoga ideja izašla jasnija, mnoga kompozicija jedinstvenija a mnogo djelo savršenije. Da je tomu tako, ustorduje njegov ustrajni karakter. Zato se ne može dosta ni nakuditi, da se mjerodavni faktori do danas na Valdeca nisu gotovo ni osvrnuli. Vlada mu do danas nije povjerila ni jednu narudžbu, a njegova je molbenica za namještenje kao učitelja na Obrtnoj školi bila tri puta odbijena. A ako bi koga kao učitelja na Obrtnoj školi kao učitelja mogli trebati, onda je to sigurno Valdec. Za koji dan otkrit će se u Križevcima spomenik Niemčičev, a za koji dan svršit će Valdec i oba kipa za portal Umjetničkog paviljona. A time će biti iscrpljene sve njegove dosadašnje narudžbe, koje je Valdec više primio za to da ima posla, nego da kod njih što zasluži. A što onda? Zar put pod noge ili opet tesanje kamenja? Svakako mala umjetnička kolonija, koja se je prije par godina priličnim žrtvama u Zagrebu osnovala, ima za Hrvatsku

Na visoko postolje, hermu, čistih ravnih ploha, u formi izduženoga kvadra kipar postavlja pjesnikovo poprsje u dvostrukoj naravnoj veličini, kako je to u najavi otkrivanja spomenika napisao Dušan Plavšić.⁴ Na prednjoj pravokutnoj plohi postolja postavio je brončani reljef koji prikazuje Genija kako prebire po žicama kitare a uz noge mu plamsa vječni oganj. Uz njega su i ptičje pero, cvijet i lovorov list, simboli pjesništva. Ovaj niski reljef je vrlo blagom modelacijom s nekoliko stiliziranih lovorovih cvjetova na grančicama diskretno dekorirao kip u punom secesijskom duhu koji će se u nekoliko sljedećih godina i na sljedećim projektima razbuktati. Portret je modeliran u realističkom stilu, ali na vrlo ekspresivan način. U nekoliko masa oblikovane su kosa i brada. Kosa je blago valovita, pokriva vrat i pada do ramena. Brada je gusta, uredna. Kipar se usredotočio na modelaciju koja u rekonstrukciji izgleda lica postiže fizionomijsku sličnost s fotografijom po kojoj je modelirao glavu, jednostavnim dodavanjem masa i preglednom jasnoćom cjelokupne finalne forme. No, cijela snaga izraza ovoga spomeničkog portreta je u pogođenom karakteru senzitivne, tihe i lirske naravi.⁵ Valdec uspijeva na njegovu licu izraziti blagu i osjetljivu dušu. Nemčić djeluje odsutno, zamišljeno a duševni unutarnji život odražava se u mirnim crtama lica. Za ovaj portret Antuna Nemčića Iso Kršnjavi napisao je da je izvrstan.⁶

važnu misiju, ali bez potpore vlade i općinstva, ne može ona ništa učiniti. Valdec se je na savjet svojih učitelja i potporom vlade dao na trnovit put umjetnika, on se je pokazao spremnim; na njima je sada, da ne iskrvari. (Dušan Plavšić, Rudolf Valdec, Obzor, br. 206., Zagreb, 4. listopada 1899., str. 2.).

- ⁴ Ne možemo dokazati tko je naručitelj spomenika ni kronologiju postavljanja jer u arhivima više nema dokumenata koji bi na to ukazivali. *Arhiv grada Križevaca* prenesen je dijelom u *Državni arhiv u Zagrebu* a dijelom u *Državni arhiv u Bjelovaru*. Ni u jednom nema posljednja dva desetljeća 19. stoljeća. Postoji građa fragmentirana u oba *Državna arhiva* koja obuhvaća zapisnike sa sjednica *Gradskoga poglavarstva grada Križevaca* iz 1854., 1855., 1856., 1866., pa 1904., 1905., 1906. do 1910. i 1918. U Zagrebu posljednja godina iz koje je neki dokument sačuvan iz križevačkoga *Arhiva* je 1891. Dakle, nema nijednoga dokumenta iz 1898. godine kad je Valdec dobio narudžbu za spomenik Nemčića ni iz 1899. kad je spomenik postavljen i svečeno otkriven. *Arhiv grada Križevaca* većim je dijelom uništen 1945./46., spaljen ili bačen u stari papir. *1/B Državni arhiv u Zagrebu preko svojega izaslanika ustanovio je 1941. da se Arhiv grada Križevaca vrlo dobro čuva kod Gradskog poglavarstva u Križevcima (soba 5x5). 1945. prof. Job Dubrovčanin vidio je u Križevcima kamione, preuzeo je povelje na pergameni i predao na čuvanje Arhivu Hrvatske Zagreb, Marulićev trg 21. U isto vrijeme uništena je arhivska građa, tako i arhivska građa u Bjelovaru. (Josip Butorac, Regesta za spomenike Križevaca i okolice, 1134 - 1940, Križevci, 1991., str. 6.).*
- ⁵ Valdec je sa zadovoljstvom radio na ovom spomeniku. Dojmila ga se sudbina mladoga čovjeka koji je izgario u domoljublju, čije su lirske pjesme poput *Bršljana života* i *Leptira*, osobito pjesma *Domovina* ostavile na njega i na sve domoljubne Hrvate dubok dojam jer je uznosio osjećaj domoljubne pripadnosti: *Gori nebo visoko/ dolje more duboko/ A ja u sredini/ Noćno u tišini/ Mislim na te, ma jedina/ Premilena domovina...* Ovu prvu strofu Nemčićeve pjesme *Domovina* Valdec je znao naizust, kao i mnogi drugi Hrvati. Nemčić je bio cijeli život sam, ljubav je spoznao u trenutku kad se naglo razbolio od kolere i umro.
- ⁶ Iso Kršnjavi, *Zapisci, iza kulisa hrvatske politike*, knjiga prva (priredio dr. Ivan Krtalić), Zagreb, Mladost, 1986., str. 436.

2. Spomenik dr. Dragutina Milivoja pl. Domjanića / Monument to dr. Dragutin Milivoj nob. Domjanić

Spomenik svog prijatelja, pjesnika dr. Dragutina Milivoja pl. Domjanića, Valdec radi 1905. godine.⁷ Portretna bista postavljena je na visoki kameni postament u formi čistoga kvadra, ravnih ploha i bez ukrasa (Slika 2. i 3.). Domjanićev portret Valdec je izložio na *jubilarnoj izložbi Društva umjetnosti* u Zagrebu 1905. godine.⁸ Odlikuje ga Valdecu svojstvena, realistička modelacija. Svaki detalj Domjanićeve lica opisan je i konkretan. Dojam ozbiljnosti portretu daju usko lice koje definiraju brkovi povrh stisnutih usana te začesljana kratka kosa i visoko čelo. Domjanićevo lice uvijekovječeno je onako kako je izgledalo, bez dodavanja i oduzimanja, u svojoj izvornoj stvarnosnoj pojavnosti. Bista je izvedena kao da se uzdiže iz kvadratnoga bloka iz kojega se modificiraju ramena a sama bista definirana je komadom kravate između uskih ramena.

3. Herma Ivana Kukuljevića - Sakcinskog / Herm of the Ivan Kukuljević - Sakcinski

Na novouređenom Trgu Nikole Šubića Zrinskoga u Zagrebu zamišljeno je da budu spomenici - biste značajnih osoba hrvatske povijesti. Poprsja na postamentima kao spomenici velikana hrvatske povijesti naručena su od bračko-ga kipara Ivana Rendića, prvoga hrvatskog velikog kipara.⁹ Vatroslav (Ignjat, Ignazio, Ognjen) Donegani iz Rijeke, koji je za biskupa Strossmayera radio skulpture za đakovačku katedralu¹⁰ i Rendić prvi su hrvatski značajni kipari 19. stoljeća, obojica školovani u *Accademia delle Belle Arti* u Veneciji.

⁷ Dragutin Milivoj pl. Domjanić, književnik, rođen je 12. rujna 1875. godine u Krčima kraj Zeline a umro je 1933. godine u Zagrebu. *Društvo književnika Hrvatske* podiglo mu je 1973. godine spomen - ploču na kući u Gundulićevoj ulici 31 u Zagrebu u kojoj je 7. lipnja 1933. godine pjesnik umro. Pravo je završio u Zagrebu. Bio je sudac, vijećnik *Banskoga stola*, član *Akademije*. Prevodio je strane liričare (Goethe, Heine, Verlaine i dr.). U borbi *starih i mladih* u okviru moderne na strani je *mladih*. Pjevao je o duhovnoj ljubavi, o intimi plemićkih domova, o gospodskim perivojima, markizama i kavalirima minulih dana. Ljubav prema prošlosti upućuje ga na kajkavsko narječje. Zbirka *Kipci i popevke* doprinos su dijalektalnoj poeziji u nas. Njegova lirika, označena kao idilična, sentimentalna i rezignantna, podjednako obiluje i slikovitošću i glazbenošću. Čest motiv njegove poezije je krajolik koji je simbol ljepote, ali i izgubljenoga i prošlog. Na kajkavskom narječju spjevao je svoje najljepše pjesme. (*Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda (C – Fob)*, Zagreb, 1977., str. 382.). Njegov se spomenik s brončanim portretom danas nalazi pred Osnovnom školom *Ivan Grandić Soblinec* u selu Adamovec blizu Sesveta, u prigorskom kraju odakle je Domjanić rodom. Bio je, uz S. S. Kranjčevića, Valdecov najdraži pjesnik i prijatelj među pjesnicima.

⁸ *Katalog jubilarne izložbe Društva umjetnosti*, Zagreb, 1905., kataloški broj 225. (Naslov kataloga: *Katalog jubilarne izložbe Društva umjetnosti, drugo izdanje*, Zagreb, 1905., ID: 1696.).

⁹ Vidjeti monografiju: Duško Kečkemet, *Ivan Rendić, život i djelo*, Brački zbornik br. 8, Supetar, 1969.

¹⁰ Vidjeti studiju: Dragan Damjanović, *Ignjat, Vatroslav Donegani, voditelj gradnje i kipar đakovačke katedrale*, izvorni znanstveni rad, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad, Osijek, 24. veljače 2009., str. 7-35.

Godine 1879. prvo su postavljena Rendićeva poprsja Andrije Medulića (Slika 4.)¹¹ i Julija Klovića. Spomenike Medulića i Klovića naručilo je Gradsko poglavarstvo na inicijativu *Matice hrvatske* povodom 300. godišnjice smrti Julija Klovića (Slika 5.).¹² Gradski mjernik Dragutin Melkus napravio je plan prema kojem će poprsja smjestiti na Zrinski trg. Spomenik Medulića mramorni je portret visine 85 cm na jednostavno profiliranom kvadratičnom kamenom postamentu. Spomenik je ukupne visine 290 cm. Spomenik Klovića poprsje je od kararskog mramora na identičnom, poput Medulićeva, jednostavno profiliranom kvadratičnom postamentu od nebrezinskog kamena. Visina poprsja je 85 cm a spomenika 280 cm. Usljedilo je poprsje Frana Krste Frankopana (Slika 6.).¹³ Njegovo poprsje postavljeno je 1884. a ono Nikole Jurišića 1886. godine. (Slika 7.).¹⁴ Poprsje Krste Frankopana visine 80 cm postavljeno je na okruglom kamenom postamentu. Spomenik je ukupne visine 280 cm. Poprsje Nikole Jurišića od kararskog je mra-

¹¹ Poprsje Andrije Medulića izradio je Rendić godine 1875. u Firenzi na vlastitu inicijativu. Započeo je prema jednom Medulićevu autoportretu iz mladosti koji se nalazio u Uffizima. Zatim se pismom obratio Ivanu Kukuljeviću - Sakcinskom, autoru monografije o Meduliću, da mu pošalje koju Medulićevu sliku. Kukuljević mu je odgovorio i poslao mu sliku Medulića zajedno s njegovom biografijom na njemačkom jeziku. Poslao mu je sliku iz starijih i mlađih dana. Rendić je izradio Medulića prema mladenačkom autoportretu. Poprsje je otkupila zagrebačka Općina i postavila na Zrinjercu 1879. godine. Još u jeseni 1877. godine Rendić u Collognoli dovršava ili dotjeruje uz portret Medulića i onaj Julija Klovića, oba namijenjena Zrinjercu (Poprsje za Zrinjski trg, *Vienac*, 1877, 682; Poprsja za Zrinjski trg, *Obzor*, 20. 10. 1877.). Kratkom svečanosti postavljen je 8. travnja 1879. spomenik Medulića. (Duško Kečkemet, *Ivan Rendić, život i djelo*, Brački zbornik br. 8, Supetar, 1969., str. 481.).

¹² Godine 1878. spremala se u cijeloj zemlji svečana proslava 300. godišnjice smrti slikara minijaturista Julija Jurja Klovića (*Michelangelo minijature*) rodom iz Grižana u Hrvatskom primorju. *Matica hrvatska* i *Vienac* predložili su tom prigodom Gradskom poglavarstvu da naruči od Rendića mramorno poprsje Klovića i postavi ga na novouređenom Zrinskom trgu, nasuprot zgradi *Akademije*. Tako bi mogao s vremenom slijediti cijeli niz poprsja slavni Hrvata, cijela galerija velikih muževa pod vedrim nebom, nešto slično rimskom Aventinu, padovanskoj *Pra della Valle*, firentinskom dvorištu *Uffizi*, živa slikovnica hrvatske povijesti na kojoj bi se građanstvo odgajalo i bodrilo. Mramorno poprsje Klovića izradio je Rendić u Firenzi, zajedno sa svojim tadašnjim izvođačem Manuzzijem, davši mu sam *zadnju ruku*. Otkriveno je kao drugo u nizu poprsja od zapada prema istoku, 9. travnja 1879., dan nakon otkrivanja poprsja Medulića. (D. Kečkemet, *Ivan Rendić, život i djelo*, str. 486.).

¹³ Poprsje Krste Frankopana naručilo je Gradsko poglavarstvo od Rendića 1880. godine. Iste godine, baš u vrijeme potresa, radio je on bistu u glini i odlio je u prvim burnim danima nakon potresa. U listopadu 1881. javlja Rendić iz Trsta *Gradskom zastupstvu* da je dovršio *naručene kipove Frankopana i Jurišića za Zrinjski trg*. Na sjednici *Gradskog zastupstva* odlučeno je da se oni što prije postave. Ipak, do narudžbe je došlo tek 1883. godine. Bista je postavljena na Zrinjski trg u svibnju 1884. godine. (Poprsje Krste Frankopana, *Vienac*, 1884., str. 308).

¹⁴ Poprsje Nikole Jurišića dovršio je Rendić u mramoru 1881. godine. Zbog financijskih razloga i zbog jedne žile u mramoru koja se pojavila u klesanju poprsja pa je morao ponovo klesati iz novoga kamena, rad se otegnuo te je poprsje dovršeno i postavljeno tek 1886. godine. (D. Kečkemet, nav. dj., str. 490.).

mora visine 85 cm. Postavljeno je na okrugli kameni postament. Ukupna je visina spomenika 300 cm.

Godine 1911. na ugaone površine Trga postavljena su poprsja Ivana Kukuljevića - Sakcinskog i Ivana Mažuranića, djela Rudolfa Valdeca. S druge strane Trga, pred zgradom *Akademije*, postavljeno je poprsje Ruđera Boškovića, djelo Tome Rosandića (Slika 8.).¹⁵ Rendićeva spomen - poprsja, iako nastala u razmacima od pet, odnosno sedam godina, izvedena su u realističkom stilu. Poprsja Medulića i Klovića postavljena su na *jednostavno profilirane kamene postamente*, kvadratične forme, dok su poprsja Frankopana i Jurišića postavljena na okrugle postamente. Toma Rosandić odlučio je na spomeniku Ruđera Boškovića također postaviti jednostavno profilirani kvadratični postament, bliskiji Rendićevim rješenjima za spomenike Medulića i Klovića.

Valdec je svoja spomen - poprsja Kukuljevića - Sakcinskog i Ivana Mažuranića koncipirao slično, u ideji postamenta, a opet bitno drugačije. Poprsja su postavljena na četvrtaste postamente izrazitih secesijskih obilježja. Rendićevi spomenici su historicistički (*pseudohistorijski*). Rosandićev je moderniji, no još uvijek u gabaritima klasičnosti spomenika s obzirom na funkciju i javnu namjenu, dok Valdecovi diskretnom profilacijom dekorativnih elemenata daju obol suvremenoj secesiji.

Portret - poprsje Ivana Kukuljevića Sakcinskog za spomenik Valdec radi već 1903. godine (Slika 9. i 10.), dok će spomenik Ivana Mažuranića realizirati 1910. godine. Oba su postavljena 1911. godine na Zrinskom trgu u Zagrebu.¹⁶

Na trosložnoj kamenoj hermi glatkih ploha, s ukrasnom trakom u gornjoj zoni herme u koju su plitko uklesane stilizirane grančice s listovima, nalazi se portret - snažna osobnost izbija iz lica s dugim brkovima.

Lice još više dobiva na ekspresivnosti, djelomično i zbog djelovanja atmosferilija na sam kamen. I dalje se osjeća snaga karaktera na tim crtama lica. Valdec nikada ne zaboravlja na ramena biste staviti atribut osobe koju spomenički predstavlja. Tako Sakcinski oko vrata nosi dug lanac, kao oznaku građanskog identiteta i svojega društvenog statusa u hrvatskoj kulturi i politici. Kukuljević

¹⁵ Snješka Knežević, *Zagrebačka zelena potkova*, str. 423., 424. i 426.; Poprsje Ruđera Boškovića za Zrinski trg također je bilo povjereno Ivanu Rendiću 1887. godine, nakon proslave 100. godišnjice njegova rođenja, međutim 1886. godine Rendić je odgovorio da zbog velikoga posla ne može preuzeti narudžbu. Na ponovni poziv *Gradskog zastupstva* nije uopće odgovorio. Nakon dvije godine upitan je ponovo, ali nije došlo do sporazuma. Tako je stvar opet odgođena a 1910. godine izvedba Boškovićeve poprsja povjerena je mladom splitskom kiparu Tomi Rosandiću koji ga je i izradio. (D. Kečkemet, nav. dj., str. 490.).

¹⁶ Na kiparev poziv skulpturalna rješenja u njegovom ateljeu razgledao je gradski načelnik Holjac u pratnji gradskih zastupnika Fischera i Filipovića (Gradski vijećnici u posjetu kiparu R. Valdecu, *Narodne novine*, 51/24., 7. 1910., br. 201., str. 2.).

Sakcinski¹⁷ je, kao i drugi hrvatski velikani, u Valdecu našao dostojnog kiparskog tumača.

Valdec je napravio još jedan sadreni portret Kukuljevića - Sakcinskog 1905. godine (Slika 11.). Poznajemo ga samo s fotografije (*Arhiv za likovne umjetnosti HAZU-a*). Zna se da je bio izložen na *jubilarnoj izložbi Društva umjetnosti 1905. godine* pod kataloškim brojem 215. Sudeći po fotografiji, primjetan je napor k istaknutijem opisnom realizmu, za razliku od spomeničkog kamenog portreta. Lik hrvatskog velikana i ovdje karakteriziraju prepoznatljivi dugi brkovi, ali ponešto uže lice, upali obrazi, istaknute obrve nad snažnim arkadama daju posve drugačiji dojam. Valdec je ovim portretom dao Kukuljeviću jak psihološki pečat i intelektualnu snagu, snagu uma, ovoga ozbiljnog i u svoj unutarnji svijet povučenog odličnika.

4. Herma Ivana Mažuranića / Herm of Ivan Mažuranić

Godine 1910. na Zrinskom trgu u Zagrebu postavljen je i Valdecov spomenik Ivana Mažuranića¹⁸ (Slika 12.). On je gotovo identičan spomeniku Sakcinskog. Na

¹⁷ Model u sadri za spomenik Kukuljevića Sakcinskog bio je gotov za lijevanje u broncu 1903. godine kad je izložen na izložbi *Društva umjetnosti* u Zagrebu (navedeno u Katalogu pod brojem 87). (Naslov kataloga: *Izložba Društva umjetnosti u Zagrebu - Umjetnički paviljon od 1. do 30. rujna 1903.*; broj slika: 29.). No, verzija izvedena u kamenu postavljena je u gradski prostor. Ivan Kukuljević Sakcinski (Varaždin, 1816. - Puhakovec (Hrvatsko zagorje, 1889.)), bio je povjesničar, političar i pisac. Neposredno prije uvođenja apsolutizma bio je jedan od čelnika narodnoga preporoda te arhivar i predstojnik za prosvjetu u *Banskome vijeću*. Od početka apsolutizma 1850. bavio se znanošću, osnovao *Društvo za povjesnicu jugoslavensku*, pokrenuo *Arhiv za povjesnicu jugoslavensku*. Bio je, između ostaloga, prvi konzervator umjetničkih spomenika za Hrvatsku i Slavoniju od 1855. godine. Putovao je, prikupljao građu za povijest južnih Slavena, proučavao spomeničku baštinu, prepisivao natpise s epigrafskih spomenika, skupljao rukopisne zbirke starih pisaca i narodne pjesme. Objavio je prvi južnoslavenski umjetnički biografski leksikon, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih* (5 svezaka, od A do Strahinić, nedovršeno) kojim je utemeljio hrvatsku povijest umjetnosti kao znanstvenu disciplinu. (Navedeno prema: Zdenko Šenoa, Kukuljević Sakcinski, Ivan, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 1995.- 96.*, sv. 1., str. 493-494.; vidjeti još: Ivana Mance, *Zrcalo naroda, Ivan Kukuljević Sakcinski, umjetnost i politika u Hrvatskoj druge polovice 19. stoljeća*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 1912.).

¹⁸ Ivan Mažuranić (Novi Vinodolski, 1814. - Zagreb, 1890.), književnik i političar, prvi hrvatski ban *pučanin*. Studirao filozofiju u Zagrebu i mađarskom Szombathelyju. Pravo je završio na *Kraljevskoj akademiji znanosti* u Zagrebu 1837. godine. Od 1850. godine u Beču je obnašao najviše političke funkcije vezane uz Hrvatsku. Kao ban (1873 - 1880) potakao je živu reformsku djelatnost kojom su u Hrvatsku uvedeni instituti iz austrijskog zakonodavstva. Proveo je diobu sudstva i uprave, neovisnost sudaca i mnoge druge promjene u sudbenoj organizaciji. Laicizirao je pučko školstvo a osnovano je i zagrebačko *Sveučilište*. Bio je obrazovan, znao je klasične i suvremene europske jezike. Dopunio je 14. i 15. pjevanje Gundulićeva *Osmana*. Prevodio je poeziju s talijanskog i njemačkog (Tassov *Oslobođeni Jeruzalem*). Sastavio je i *Njemačko - ilirski slovar* 1842. godine (s J. Užarevićem). Bio je predsjednik *Matice Ilirske* (1858 - 1872). Zagovarao je jednakost, slobodu i bratinstvo po uzoru na ideale francuske revolucije a iznio ih je u spisu *Hrvati Mađarom* 1848. godine, što je

hermu je postavljen portret. Ističu se Mažuranićevi dugi brkovi i zulufi te karakteristična fizionomija. Vrat mu je ukrašen banskim lancem. Valdec je bio svjestan važnosti ove dvojice velikana, tim više što su mu to jedini portretni spomenici u strogom središtu Zagreba, na javnom mjestu, gdje građani najčešće prolaze i gledaju znamenite Hrvate. To su secesijski spomenici blizanci. Valdec je u ova dva, za javni, gradski prostor, namijenjena spomenika pokazao izniman osjećaj za prostor, vrijeme i namjenu: secesijska je dekoracija diskretna i jedva naznačena. U prvi plan stavlja snagu karaktera portretiranih likova te sklad i jedinstvo postamenta i poprsja kao cjeline.

Sadreni portret Ivana Mažuranića (Slika 13.) poznajemo samo po fotografiji iz *Arhiva za likovne umjetnosti HAZU-a*. Nigdje se ne spominje. Čini se da je ovaj sadreni model portreta bio skica za spomenik u kamenu jer su crte lica i svi elementi glave onakvi kakvi su i na spomeniku.

5. Spomenici Ferda Livadića i Ljudevita Šmidhena / Monuments to Ferdo Livadić and Ljudevit Šmidhen

Spomenici Ferda Livadića (slika 14. i 15.) i Ljudevita Šmidhena (Slika 16.) reljefni su portreti postavljeni na pročelje zgrade Gradskoga poglavarstva Grada Samobora. Glave - portreti smješteni su u kružne medaljone. Snažno izlaze u prostor djelujući gotovo trodimenzionalno. Spomen - ploča Livadića izrađena je i postavljena 1902.¹⁹ a Šmidhena 1913. godine. Kao i u slučaju Sackinskog i Mažuranića u Zagrebu, i ove su dvije spomen - ploče identične. Krase ih u mramoru isklesani natpisi ispod portreta: na spomen - ploči Livadića *HRV. PJEV. DRUŠTVO=JEKA, F. LIVADIĆU, MCMII* a na onoj Šmidhena *ZAHVALNO GRADANSTVO, LJ. ŠMIDHENU, MCMXIII*. Ispod spomen - ploča bujna je secesijska dekoracija od lišća, zgusnute strukture, kompozicija u kojoj voluminozni listovi prodiru u prostor. To nisu stilizirani listovi, što je odmak u odnosu na dotadašnje Valdecove radove. Kipar ne mari za šablone i ustaljena pravila secesije, već ornamentiku doživljava i postavlja prema vlastitom nahođenju. Glave dvojice sa-

zaključni preporodni tekst. Njegov ep *Smrt Smail - age Čengića*, objavljen 1846. godine, jedno je od najslavnijih djela hrvatske književnosti. Bio je vrstan pjesnik, prevoditelj a kao političar bio je narodnjak, zalažući se za slobodu i neovisnost hrvatskoga puka i naroda u cjelini u odnosu na austro - ugarsku dominaciju. (Navedeno prema: *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, sv. br. 7, (ur. August Kovačec), 2005., str. 165.)

¹⁹ Za spomen - ploču Ferde Livadića sačinjen je 8. 3. 1902. godine iznimno originalan ugovor u akvarelu na kojemu su prikazane sve pojedinosti koje će kasnije biti obrađene u mramoru a upisane su i dimenzije. U pačetvorinasti oblik bit će ukomponiran kružni oblik s reljefnim portretom, visine 82 cm i dužine 17 cm. Djelo u kamenu postavljeno je na pročelje 1912. godine. Akvarel je bio vlasništvo zaslužnog osnivača samoborskoga muzeja Ivica Sudnika koji je akvarel poklonio muzeju gdje se i danas nalazi. (A. Adamec, *Rudolf Valdec*, Samobor, A. G. Matoš. d. d., 2001., str. 66. i 182.)

moborskih uglednika realističnoga su izgleda. Ravne plohe obraza s istaknutim jagodicama, nosevima, lukovima obrva, očni kapci te brade, brkovi i kosa (kod Livadića raskuštrana, kod Šmidhena uredno počesljana) upečatljivo predstavljaju likove onakvima kakvi su bili i kako su izgledali.

6. Spomenik Dositeja Obradovića / Monument to Dositej Obradović

Spomenik Dositeja Obradovića iz 1911. godine Valdecovo je remek - djelo i prvi njegov slobodno stojeći lik (Slika 17. i 18.). Jedna je od najboljih skulptura u ovom stvaralački plodnom razdoblju. Namijenjen je vanjskom, parkovnom prostoru. Nalazi se u Univerzitetkom parku, na Studentskom trgu u Beogradu. Visok je 5 m i na njemu je ispisana maksima *Iduć uči, u vjekove gledaj*. Priloge za izgradnju spomenika prikupila je *Srpska književna zadruka*. Spomenik je podignut 9. 6. 1911. godine.²⁰ Valdec je prikazao Dositeja kao putujućeg učitelja u štilu baroknog doba osamnaestog stoljeća.²¹ I doista, to je vitka, gipka, mršava figura u lakom koračanju. Pokrenuto tijelo kao da pleše u koraku, ali je čvrsto utemeljeno u svojoj kompozicijskoj serpentinastoj osi. Tijelo i kretnje odišu lakoćom, pri čemu kipar želi Dositeju dati njegovo najkarakterističnije obilježje: neumorna putovanja, stalno kretanje. Stoga je naznačena lakoća kretanja maestralno postignuta. Kontura cjeline lika gipka je u svim pojedinačnim profilima. Valdec vlada tehnikom idealizirane modelacije i verističke karakterizacije, što mu je bila i ostat će glavna osobna stilska značajka. Barokni kostim, šešir u lijevoj i dugi štap u desnoj ruci, ne samo da potvrđuju baroknu modu osamnaestoga stoljeća koju je, paralelno uz upoznavanje lika i djela Dositeja Obradovića, Valdec također u detalje proučio ne bi li bio što autentičniji tumač lika, već ih koristi u modelaciji kao elemente koji pojačavaju dojam kretanja prema naprijed. Skulpturalne silnice razvijaju se u prostoru, kompozicija je otvorena i dinamična. Svi atributi, kostim, tijelo, šešir i štap odaju veliku kiparevu spretnost. Osobito je uvjerljivo riješio statiku kipa. Iskorak je izveden iz kontraposta, težina tijela je na desnoj nozi, a lijeva je podi-

²⁰ Dositej Obradović (1739 - 1811), književnik, filozof, pedagog i narodni prosvjetitelj, jedna od najutjecajnijih osobnosti srpske povijesti. Kao mladić bio je zaređen u manastir, ali se kasnije razredio. U Srbiju dolazi nakon studija po europskim univerzitetima i s mnogobrojnih putovanja 1806. godine, u vrijeme prvoga srpskog ustanka. Godine 1808. osnovao je *Veliku školu* i postao prvi ministar prosvjete u Srbiji. Najznačajnija djela su mu *Život i priključenje*, *Basne* i *Sovjeti zdravog razuma*.

Ovaj je veliki putnik težio znanje i ideje kroz svoju *Veliku školu* unositi u narod ne bi li ga opismenio i prosvjetlio. Bio je racionalist, kozmopolit i reformator. Borio se protiv vjerske zatucanosti, praznovjerja i svemoći Crkve. Zalagao se za upotrebu narodnoga jezika u književnosti. (Literatura: Andrija B. K. Stojković, *Životni put Dositeja Obradovića, od šegrta i kaluđera do filozofa prosvjetitelja i Karađorđevog ministra prosvete*, Beograd, Beletra, 1994.).

²¹ ***Spomenik Dositeju Obradoviću, rad kipara Rudolfa Valdeca, *Narodne novine*, Zagreb, 12. 5. 1911., str. 3.

gnuta na prste, što stvara lakoću tijela u gibanju. Cjelina je u vrlo uravnoteženim odnosima. To je rijetka i smiona kompozicijska shema oko koje se organiziraju kretnje ekstremiteta. Kipara zanima i izražajnost pojedinih dijelova odjeće. Kako se tijelo dinamično giba naprijed tako lelujuju i skuti kratkoga kaputa koji seže do koljena. Skuti su se razgrnuli poradi mehanike pokreta. Kaput se *rasplesao* oko tijela i ovdje je na djelu velika koncepcija osamostaljenja odjeće u odnosu na tijelo. Postignuta je dinamična poza lika. Ipak, modelacija u dinamičnim silnicama nije obuzeta minucioznošću obrade, nego je izvedena sumarnijom izvedbom, s elementima mekoće i prelijevanja masa. Cjelina ovog izvanrednog spomenika ističe izraz određenoga Valdecova sentimentalizma. Valdec je na spomeniku Dositeja otkrio iskustvo modernog javnog spomenika iz prvog desetljeća 20. stoljeća.²²

6.1. Poprsje Dositeja Obradovića (Slika 19.) prvotno je bila skica za spomenik. Ovo 49 cm visoko sadreno poprsje Dositeja Obradovića ima određena impresi-onistička obilježja. To je glava muškarca u zrelijim godinama, oštih crta lica, s dugom valovitom kosom koja pada na ramena. Skulptura je patinirana zelenka-sto sivom bojom s crvenkasto plavim refleksima. Oko vrata mu se ovija visoki ovratnik kaputa ispod kojeg je kravata vezana u bogati čvor. Poprsje je oblikova-no na realistički način, međutim dijelovi herme, kragna kaputa, kravata vezana oko cilindra vrata te slobodno tretirana kosa modelirani su sumarno i bez detalja. Patina, osobito dijelovi gdje se vide tragovi izvučene lineature po teksturi, odaju impresionistički način rada. Svjetlost stvara dojam nestalnosti kipa i svojevrsan *tromp d'oeil*. Poprsje je ukomponirano u četverokutni postament. Gusta mreža malih, kratkih linija po postamentu odaju titrav dojam cjeline. Kipar je, kao i na ostalim portretima, na Dositejevu istaknuo te pojačao i podebljao očne kapke po-vrh kojih su snažne arkade i obrve. Očne jabučice izveo je u širokim kružnicama,

²² Postoji jedna zanimljivost u vezi nastanka ovog spomenika koja potvrđuje da je za izradu spome-nika masonu Obradoviću bio zadužen mason Valdec te da je predsjednik žirija Petar Ubavkić ta-kođer bio mason. Naime, tekst ide ovako: *Tada je hrvatski vajar Rudolf Valdec učestvovao na konkursu za izradu Dositejeva spomenika, a kako je po dobijanju posla došao u situaciju da neće završiti posao zbog nepotpisanog ugovora i neisplaćenoga honorara, obratio se pismom Jovanu Aleksijeviću s molbom da mu pomogne. (Pismo je upućeno 2. 6. 1911. godine iz Zagreba).* Jovan Aleksijević i Spira Kalik pripadnici su mlađe garde slobodnih zidara u Srbiji. Izborili su od *Velike lože Ugarske* odobrenje za ponovno buđenje lože *Pobratim* koja je svoj ritualni rad obnovila u novim prostorijama u Dečanskoj ulici u Beogradu (Zoran D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764 - 1980)*, Beograd, Narodna knjiga, 1984., str. 218). *Uzged, neka bude spomenuto, predsjednik žirija bio je također slobodni zidar, Petar Ubavkić.* (Isto, str. 277.). Iz Nenezićeva teksta postaje jasno da je Valdecu članstvo u masonskoj loži pomoglo da dobije izvedbu spomenika Dositeja Obradovića. Dakako, treba vjerovati da to nije bio ključni razlog pobjede na natječaju, već da je kvaliteta rješenja bila presudnom. Tekst još objašnjava kako hrvatski kipar traži od Jovana Aleksijevića, Velikog meštra beogradske masonske lože *Pobratim*, da požure s isplatom honorara.

povećao je i smekšao slojeve mesa na obrazima a oštro zacrtao linije između oble brade i punih usana te između usta i velikog orlovskog nosa. Mekim zasjenjivanjem, laganim i glatkim prijevajima svjetla Valdec postiže vibraciju epiderme, što licu daje snagu života.

7. Spomenik bugarskog vojvode generala Radka Hadži Dimitrieva / Monument to Bulgarian duke general Radko Hadža Dimitriev

Spomenik bugarskog vojvode generala Radka Hadži Dimitrieva za bugarski grad Sliven Valdec izrađuje 1912. godine skicom u sadri,²³ modelom koji je pobijedio na bugarskom natječaju.²⁴ To nikada realizirano rješenje u sadri možemo

²³ *Osobno sam putuje u Slivnu s kovčegom u kojem nosi skicu za raspisani natječaj. Dobiva izradbu spomenika, do čije izradbe nije došlo jer I. svjetski rat prekida svaki posao.* (Antonija Tkalčić Koščević, *Sjećanje na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*, Zagreb, HAZU, Arhiv za likovne umjetnosti, 2007., str. 33.).

²⁴ Uvjeti natječaja za spomenik generalu Radka Hadži Dimitrieva napisani su rukom, a po točkama idu ovako:

1. Spomenik se podiže za ovekovečenje uspomene narodnog heroja "Vojnika Hadži Dimitra" Sliven uz požrtvovnost Slivenaca, svih bugarskih općina i darežljivost Bugara. 2.) Spomenik će biti podignut u gradu Slivenu, na trgu H. Dimitra; bit će skulptoran i djelomično arhitektonski. 3.) Za izvedbu i podignuće spomenika, odbor je opredijelio 100.000 leva. 4.) Skulptorima, koji će sudjelovati u natjecanju, daje se potpuna sloboda za realiziranje ideje spomenika, koji će prikazati heroja u vojvodskom stilu i reljefe prizora iz epohe njegovog vojvodskog djelovanja. 5.) Umjetnicima se daje potpuna sloboda za visinu, širinu i ostale razmjere spomenika, no ipak mora spomenik da bude u skladu s veličinom trga, na kom će biti postavljen. 6.) Glavna figura imade biti najmanje 2 i pol metra visoka. 7.) Svi skulptorski dijelovi bit će izrađeni u bronci, pijedestal u granitu iz Plovdiva, a temelj iz materijala sa slivenskog zemljišta, kakav se upotrebljavao za temelje javnih agrara u Slivenu. 8.) Natječaj za podignuće spomenika sastoji se umanjeno reproduciranim modelima ili nacrtima koji natjecatelji imaju da prilože gradu Slivenu s oznakom za tu i tu svrhu. 9.) Reprodukcijske modele – projekata treba da budu izrađene u sadri u veličini 1:5 od prave veličine spomenika. Glavna figura na modelu – projektu treba da bude dobro i jasno izražena. 10.) Projekto – modeli treba da budu u Slivenu ili na slivenskoj željezničkoj postaji najkasnije do 10. aprila 1912. Kasnije stigli radovi neće se uzeti u obzir i neće biti pripušteni natjecanju. 11.) Natjecatelji su dužni do 10. aprila da pripošalju svoje prijedloge, da može odbor na vrijeme početi razmatrati i izabrati. 12.) Natjecanje je tajno zato treba na modelo – projektu umjesto imena samo znak ili moto, a u zatvorenoj kuverti, koja je označena istim znakom ili motom, ima da bude ime i točna adresa autora. 13.) Modelo – projekti i kuverte, koje sadržavaju ime autora imaju se poslati na naslov Komitet H. Dimitriev u Slivenu, na koji treba da se natjecatelji obrate. 14.) Svaki natjecatelj dužan je da nam lično ili po svom ovlašteniku predstavi modelo – projekt, koji je pokrit platnom. Postavljanje modelo – projekta u salonu bit će obavljeno posebno za svakog natjecatelja u prisuću samo jedne službene osobe, koju će imenovati odbor. 15.) Ocjenjivanje i klasifikacija doprinesenih modelo – projekata, o njihovoj umjetničkoj vrijednosti, obavljat će specijalna jurija, koja se sastoji od: 1) dva umjetnika skulptora, od kojih jedan mora da bude bezuvjetno stranac 2) jednog bugarskog umjetnika portretista 3) jednog bugarskog arhitekta 4) petorice članova odbora, koje sam odbor izabere 5) gradskog inženjera 16.) jurja ovako sastavljena treba da se sastane i donese rješenje najkasnije 5 dana nakon što se salon bio po odboru zapečaćen 17.) Autoru najboljeg modela bit će povjerena izradba samog spomenika za svotu od 100.000 leva. (Ostaoština Valdec u Arhivu za likovne umjetnosti HAZU-a, kutija V., fascikl *Spomenik Hadži Dimitrievu u Slivnu*, sign. D – 527/5, inv. broj 2665).

upoznati samo na temelju fotografije.²⁵ Spomenik generala Radka Hadži Dimitrieva nikad nije postavljen u Slivnu zbog izbivanja Prvog svjetskog rata.²⁶

²⁵ Veze Valdeca i bugarskih umjetnika i kulturnih krugova osobito su se učvrstile nakon izložbe društva *Lade* u Sofiji u kolovozu i rujnu 1906. godine. Valdec je posredstvom društva *Lada* dolazio u kontakt i izlagao među ostalim balkanskim i bugarskim umjetnicima. To je bila II. izložba *Lade*. Prva se organizirala odmah po osnutku saveza u Beogradu, u prosincu 1904. godine. Tom prigodom u Sofiji za hrvatsku ekipu izlažu gotovo svi umjetnici koji su izlagali na jubilarnoj izložbi *Društva umjetnosti* 1905. godine: Auer, Ivan i Josip Bauer, Becić, Anka Bestall, Vjera pl. Bojničić, Crnčić, Čikoš Sesija, Konrad, Iveković, Frangeš - Mihanović, Kovačević, Krizman, Krušlin, Melkus, Meštrović, Rašica, Zora pl. Preradović, Rački, Šenoa, Trnka, Jelka Struppi i Lona pl. Zamboni. Valdec je izložio *Sputanog genija, portret Lunačeka (Cave criticum), plaketu Strossmayera i bistu kralja Petra I.* Podaci iz Kataloga izložbe u Arhivu za likovne umjetnosti HAZU-a. (Naslov kataloga: *II. južnoslavjanska hudoženstvena izložba - Sofija 1906.*; broj slika: 45; signatura 23b.)

Savez *Lade* osnovali su 29. prosinca 1904. godine hrvatski, slovenski, srpski i bugarski umjetnici sa svrhom priređivanja zajedničkih izložaba po zemljama južnih Slavena a, po mogućnosti, i u ostalim europskim gradovima, što se nikada nije ostvarilo. U hrvatskom odboru *Lade* bili su predsjednik Oton Iveković, tajnik Robert Auer, blagajnik Robert Frangeš - Mihanović te članovi Bela Čikoš - Sesija i Menci Klement Crnčić. Bugarski mjesni odbor *Lade* činili su slikari H. K. Tačev i H. Ilijev te arhitekt K. Maričkov. Među bugarskim umjetnicima prevladavali su slikari: Bađov, Božinov, Dimitrov, Dojčev, Georgijev, Ilijev, Kabakčiev, Kovačev, Maričkov, Kazandžiev, Marinov, Mihajlov, Mihov, Morozov, Mutafov, Panajotov, Tačev, Vešin, Želeskov, Petrov, Ana Josifova, Elena Karamihajlova i Mara Lazarova. Bugarska se umjetnost razvijala i bugarski su umjetnici upravo organiziranjem i izlaganjem s kolegama iz Srbije, Hrvatske i Slovenije udruženima u savezu *Lada* vidjeli svoju šansu za predstavljanjem umjetnosti. Bila je to probuđena aktivnost i ofenziva koja je pobudila i ostale na aktivno sudjelovanje na izložbama. No, bugarsku umjetnost predstavljao je jedan jedini kipar, Andrej Nikolov. Njegovi radovi u mramoru i sadri izlagani na *III. jugoslavenskoj izložbi saveza Lade* u Zagrebu: *Poprsje djeteta, Starac, Ciganin, Dječja glava, Slon, Lav i Antilopa* nisu ostavili dubljava traga i utjecaja. (Zapisano prema Katalogu izložbe. Naslov kataloga: *III. Jugoslavenska umjetnička izložba saveza Lade, Zagreb, 1908.*; broj slika: 15; ID: 1641). Kasnije, 1912. godine, na *Četvrtoj jugoslavenskoj izložbi saveza Lade* u Beogradu na kojoj Valdec izlaže samo *Đuru Vajferta* i plakete, pojavljuju se i izlažu još dvojica bugarskih kipara: Marin Vasilev i Žeko Spiridonov. (Naslov kataloga: *Četvrta jugoslavenska umjetnička izložba, Beograd, 1912.* Katalog je pisan ćirilicom i nema reprodukcija. Na međunarodnoj izložbi u Beogradu sudjelovala su udruženja *Lada* i *Medulić, Društvo srpskih i Društvo bugarskih umjetnika* te srpski i hrvatski arhitekti. (ID: 1677.). Marin Vasilev i Žeko Spiridonov bili su vjerojatno jedina domaća konkurencija Valdecu na natječaju za spomenik bugarskog generala Radka Hadži Dimitrieva.

²⁶ Radko Dimitrijev rođen je 24. 9. 1859. godine u Gradecu, u okrugu Slivno, a umro 18. 10. 1918. godine u Pyatigorsku u Rusiji. Bio je šef bugarskoga generalštaba od 1. 1. 1904. do 28. 3. 1907. godine. U rusko - turskom ratu (1877 - 1878.) zapovijedao je bugarskoj vojsci na ruskoj strani. Bio je još kapetan kada je s proruskim oficirima bio umješan u urotu i otmicu princa Alexandra Battenberškog, natjeravši ga na abdikaciju zbog čega je bugarski premijer Stefan Stambulov bio protjeran. Borio se u srpsko - bugarskom ratu 1885. godine kao zapovjednik za Bugare uspješne bitke za Pirov. Promoviran je u pukovnika 18. 5. 1900. a 2. 8. 1912. u generalpukovnika te postao zapovjednik generalštaba. Za vrijeme Prvoga balkanskog rata (1912 - 1913.) bio je zapovjednik 3. bugarske armije koja je do nogu potukla Turke u bitci kod Lozengrada i u bitci kod Lule - Burgasa. Tada je dobio od Turaka nadimak *Hadži* iz poštovanja. U tom trenutku, oduševljeni njegovim uspjesima u bitkama s omraženim Turcima, svome *najvećemu sinu* ponosni građani Slivna odlučuju podići spomenik kojega je, po mišljenju bugarskoga žirija, najbolje rješenje na natječaju ponudio upravo Valdec. Kasnije, 1913. godine, u Drugom balkanskom ratu, Dimitrijev je zamjenik vrhovnoga

Fotografija koja se čuva u *Ostavštini Valdec* u *Arhivu za likovne umjetnosti HAZU-a* dragocjen je *memento* na Valdecovo natječajno pobjedničko rješenje.²⁷ Vidi-mo kako je promišljao spomenik (Slika 20.). Da je spomenik bio realiziran, bio bi sigurno golemih dimenzija. Sama figura generala bila bi, prema propozicijama natječaja, visoka dva i pol metra. General stoji na povišenom postamentu u sredini kompozicije. Spomenik je na uzdignutoj platformi do koje vode tri kružne stube. U polukružnoj formi horizontalna je voluminozna krivulja moćnoga pode-sta. Sprijeda je ukrašen reljefima. Lijevi reljef pokazuje jedan lik kako kleči pred drugim stojećim likom. Čini se da se radi o nekom svecu s tonzurom. Desni reljef prikazuje bitku. Nejasno se vide tri lika u dijagonalnoj stepeničasto raspoređenoj kompoziciji. To su dva bugarska vojnika, nagnuta nad poraženim turskim vojnikom. Lijevo se kršćanski general moli za uspjeh u bitci protiv muslimana, opasnoga *vjekovnog* neprijatelja i okupatora. Podest na lijevoj i desnoj strani završava rizalitim. Na vrhu, u prostoru istaknutih rizalita, po jedan je muški lik. Prikazani su kao visokoreljefne biste. Ispod oba lika traka je s ćirilčnim pismom. Lijevome liku vidi se ćelava mudra glava s dugom bradom. Kao da je nagnut nad knjige pred sobom. Podsjeća na lik Sv. Jeronima u zapadnokršćanskoj umjetnosti. Nije isključeno da mu je lik ovog popularnog sveca s kakve renesansne slike poslužio kao model za lik bradatog starca na ovome reljefu ili, bolje, kao predložak je mogao uzeti u obzir prikaz ovoga sveca slikara Mate Celestina Medovića na oltaru zagrebačke katedrale. U vrhu desnoga izbočenog rizalita lik je koji bi lako mogao biti portret nekog bugarskog političara. Karakterizira ga gusta kratka valovita kosa i brkovi. Lijevi lik prikazan je u poluprofilu, dok je desni u profilu. Nepogrešivo prepoznamo njegov realistički stil. U središnjem dijelu podesta nalazi se skupina bugarskih vojnika kojima general Hadži Dimitriev zapovijeda. Odjeveni su u bugarske onodobne uniforme sa šubarama na glavama. U rukama drže sablje a prvi vojnik desno lijevom rukom drži zastavu. Ne za koplje, nego za tkaninu. Zastava doseže do tla. Naborana je pa i po tom detalju prepoznamo Valdecovu modelacijsku tehniku kakvu je demonstrirao na draperijama u ranijim i u kasnijim radovima. Figura samoga generala uzdignuta je po vertikalnom uzgonu središnje dominantne kompozicijske osi povrh likova vojnika pod njegovim nogama. Dimenzijama je veći od likova vojnika po pravilu iko-

komandanta bugarske vojske generala Mihaila Savova. U Prvome svjetskom ratu (1914 - 1918.) služio je u ruskoj vojsci. Zapovijedao je 1915. godine 3. armijom u Galiciji protiv Austrije uzduž linije Gorlice - Tarnow. Dao je ostavku u listopadu 1917. jer je po izbijanju Februarske revolucije odbio ubijati civile. Povukao se s obitelji na Kavkaz, u grad Pyatigorsk, gdje ga je uhitila revolucionarna komunistička vlast te je 18. 10. 1918. strijeljan s još 100 generala i časnika. http://wn.com/Radko_Dimitriev.

²⁷ Ova fotografija sadrene skice spomenika Hadži Dimitrieva nikada nigdje nije objavljena, niti je išta zabilježeno o njoj/njemu. Nema spomena o ovome Valdecovu djelu ni u monografiji A. Adamec.

nografske perspektive koja većim dimenzijama označava značajnije likove. Stoji uzvišeno u ceremonijalnom stavu. U svojoj je generalskoj svečanoj uniformi. Kao i njegovi vojnici, na glavi nosi šbaru. Na noge su mu obučeni opanci. Desna noga je malo povišena jer stoji na nekom predmetu, vjerojatno snopu sablji savladanoga neprijatelja. Lijevu je ruku gotovo potpuno ispružio lijevo u zrak u pobjedničkoj, slavodobitnoj gesti. Kada pogledom krenemo s gornje točke vrha prstiju u zrak ispružene lijeve ruke po dijagonalnoj osi preko tijela, uviđamo savršenu ravnotežu uspostavljenom desnom rukom u kojoj drži sablju. Ruka sa sabljom pod ostrim je kutom odmaknuta od tijela i spuštена prema tlu. Pogled se zaustavlja na vršku sablje. Omjer dijagonale od vrha prstiju do vrška sablje savršeno je izmjereno, usklađeno i proporcionalno. Ujedno, kompozicijskoj cjelini daje dojam pokreta u mjestu. Figura nije ukočena i statična, već baš suprotno. General stoji kao da je zaustavljen u plesnoj gesti, odnosno u gesti usklika zbog izvojevane pobjede. To je doista lik pobjednika kakvim se odlikuju spomenici heroja. Valdec je uspio zadovoljiti svim kriterijima traženoga rezultata kad se spomenik stvara onakvim kakvim ga naručitelji žele vidjeti. Kad se spomenik pogleda sa stražnje strane (Slika 21.) uviđa se besprijekorna ujednačenost svih dijelova. Generalov lik pomalo je u osi dinamično zakrivljen. Na leđima su mu precizno detaljistički i, prije svega, realistički modelirani dijelovi vojne opreme: remen preko ramena zabačen na leđa s municijom, etui sablje visi nisko uz nogu zataknut za pojasom te vojnička torba prebačena preko leđa preko drugoga ramena. Na plohi ispod generalova lika modelirana je lavlja glava u visokom reljefu. Dosljedno cjelini, i lavlja glava modelirana je realistički, dokazujući kiparevo znanje i umijeće u svim modelacijskim aspektima forme: lavlja glava pokazuje poznavanje anatomije životinje a prikazana je u visokom reljefu, u poluprofilu. Modelirao je realistički jer je u tome bio najbolji.

Valdec izrađuje i portret generala Hadži Dimitrieva u svojoj najboljoj maniri. (Slika 22.). Ovaj portret nastao je kao studija glave za spomenik i kao zasebna cjelina. Ne zna se je li Valdec osobno vidio generala za boravka u Sofiji 1906. godine na izložbi *Lade*. Malo vjerojatno. Vjerojatnije je da je u pripremama za rješavanje spomenika za natječaj došao do fotografije s generalovim likom. To je mlad čovjek, u vrijeme kad je još uvijek bio kapetan, godinama prije promaknuća u general - pukovnički čin. Spomenik je nastao nakon pobjedonosnih bitaka protiv Srba, pogotovo protiv Turaka, kad je general bio stariji ali ideja da se spomenik digne s likom mlađega Hadži Dimitrieva zasigurno se svidjela i bugarskome žiriju jer se spomenik podiže za vječnost. Tako je ovdje mladi generalov portret modeliran prema fotografiji.²⁸ Na glavi nosi krznenu šbaru. Na prednjem dijelu šbare, od-

²⁸ Podatke o generalu Radku Hadži Dimitrievu nalazimo na internetu - http://wn.com/Radko_Dimitriev. Uz tekst na engleskome jeziku o njemu, nalazi se i fotografija. No, fotografija prikazuje

nosno na čelu je bugarski grb s likom lava propetoga na zadnje noge te podignuta repa. Povrh grba traka je s nečitljivim natpisom. Za gornji dio grba zataknut je snop glatkog, mekanog perja, ukras koji su nosili visoki časnici po onodobnoj vojnoj modi, dakle u doba Balkanskih ratova. Mladi časnik ima strog, ozbiljan, pa i napet izraz lica. Nad ustima su njegovani brkovi zašiljeni u krajevima. Crte lica karakterizira pravilan nos, obla brada s jamicom na vrhu i blagi podbradak. Glatki, pomalo bucmasti obrazi odlikuju se napetošću kože. Oči su modelirane s pogledom usmjerenim malo u stranu. Pogled je fiksiran, upravo zapiljen u daljinu. Cijeli izraz lica odaje inteligenciju, ambiciju i, gotovo bismo rekli, određeni fanatizam mladog hrabrog časnika. Izraz je vojničkog autoriteta. Dio biste Valdec rješava sumarno. Ovratnik košulje ispod kojega je gvalja nečega što bi trebao biti čvor kravate pokriven je ovratnikom uniforme. Modelacija je skicozna u ovome donjem dijelu portreta jer je bilo nebitno isticati statusni simbol ili kakav drugi atribut. Bitno je bilo samo koncentrirati se na psihološki karakter. Standardno je visoke kvalitete u njegovu portretističkom opusu. Svi elementi Valdecove portretistike u realističkome stilu ovdje potvrđuju svoju kvalitetu.

8. Odlike Valdecovih spomenika / Characteristics of Valdec's monuments

Gledajući cjelinu Valdecovih spomenika može se reći da ih je modelirao izravno u glini ili izvodio izravno u materijalu (pritom mislimo na rješenja postamentata) jer nam nije ostao nijedan crtež, nijedna nacrtana skica. Efektivu njegovih spomenika možemo podijeliti u tri skupine.

8.1. Prvu skupinu čine spomenici na kojima se portret postavlja na visokom kvadratnom postamentu. To su spomenici pjesnika Antuna Nemčića u Križevcima i Dragutina pl. Domjanića u Adamovcu kod Sesveta, spomenici Ivana Kukuljevića - Sakcinskog i Ivana Mažuranića na Zrinskom trgu u Zagrebu.

Spomenici Nemčića i Sakcinskog nastali su u razmaku od četiri godine. Spomenik Nemčića, uopće prvi spomenik koji Valdec radi, prvi je spomenik s istaknutom hermom koju će ponoviti na spomenicima Sakcinskog i Mažuranića. Razlikuju se u tretmanu stupa/postamenta. Na spomenik Nemčića Rudolf Valdec postavlja izduljeni, vertikalni brončani reljef sa secesijskim oblikovanim simbolima pjesništva: cvijetom, lovorovim listom i ptičjim perom. Drukčije će koncipirati četiri godine kasnije spomenik Ivana Kukuljevića - Sakcinskog za zagrebački Zrinski trg. Na toj verziji spomenika Valdec hermu uzdiže u dodatni manji posta-

starijega časnika, sigurno dok je već bio general - pukovnik, vjerojatno nakon uspješnih vojnih pohoda protiv Turaka ili čak iz razdoblja vojevanja u Prvom svjetskom ratu za rusku vojsku na ruskoj fronti. Ipak, može se jasno vidjeti da je to isti čovjek kojega Valdec portretira. Za pretpostaviti je da je Valdec imao generalovu fotografiju iz mlađih dana, kada mladi bugarski časnik počinje svoju nezaustavljivu i uspješnu vojničku karijeru.

ment na koji postavlja glavu - portret. Tako je portret Nemčića postavljen izravno na ravnu plohu kvadratnoga stuba. Kada radi spomenik Ivana Mažuranića, s obzirom da je spomenik namijenjen za isti javni prostor kao i spomenik Sakcinskog, logično je da ga izvodi na identičan način, odnosno postament je koncipiran na jednak način, samo će se promijeniti portretna glava. Za razliku od spomenika Nemčića u Križevcima, spomenici Sakcinskog i Mažuranića u Zagrebu ne samo da imaju drugačije riješenu formu postamenta nego su im i oblici secesijske dekoracije drugačiji. Gdje su na spomeniku Nemčića na brončanoj reljefnoj ploči secesijski simboli pjesništva, na spomenicima Sakcinskog i Mažuranića su secesijski diskretno i plitko isklesani ornamentalni motivi lovorovih listova po gornjoj zoni postamenta. Valdecovi spomenici Kukuljevića - Sakcinskog i Mažuranića postavljeni su na uglove Zrinskoga trga 1911. godine a između njih su spomenici hrvatskih velikana Andrije Medulića, Julija Klovića, Frana Krste Frankopana i Nikole Jurišića bračkoga kipara Ivana Rendića. Dva Rendićeva spomenika imaju okrugle, a dva kvadratne postamente. Valdecovi spomenici Kukuljevića - Sakcinskog i Mažuranića bit će koncipirani na kvadratnim stupovima. Valdec, baš kao i Rendić, nije bio kipar monumentalnih spomenika. Rendićevi javni spomenici *obično imaju dobru figuru, dok su postamenti često odbojni, preiskičeni klesarskim ornamentom, mozaikom i sl. Mana njegovih spomenika također je što su previsoki, te su portreti ili čitavi likovi, gledani iz neprikladne perspektive, koju umjetnik, dok je izvodio djelo u atelijeru, nije uzimao u obzir.*²⁹ Valdec je imao osjećaj mjere, kako u odnosu spomenika prema javnome prostoru u kojemu se nalazi tako i u oblikovanju cjeline portretna glava/postament. On će okrugloj formi stupa suprotstaviti moderniji oblik kvadratnoga stuba i dodati vrlo diskretno secesijsku ornamentiku. Koliko god se poprsja u principu, posebice ona realistički izvedena i postavljena u slobodni prostor, teško usklađuju s pojmom javnoga spomenika i s urbanističkom cjelinom jednog grada, ova poprsja, i Rendićeva i Valdecova, prilagodila su se idejno, proporcionalno i prostorno zrinjevačkom parku, remek - djelu zagrebačkog urbanizma 19. stoljeća, te s njim tvore nedjeljivu, organsku cjelinu. Od pet Rendićevih poprsja na Zrinskome trgu (Medulić, Klović, Frankopan, Jurišić i Šenoa), najbolje je ono Augusta Šenoa *i to iz jednostavnog razloga što je Rendić jedino njega poznavao i bio u njegovom društvu u vrijeme svojega boravka u Zagrebu. U portretu hrvatskog književnika ima mnogo više od obične fotografske dokumentacije: ima nekog intimnog ljudskog prilaženja portretiranoj osobi. Za ostale Rendićeve zrinjevačke portrete to se ne može reći, jer je mladi Rendić morao raditi prema oskudnim predlošcima, bez nekog posebnog afiniteta prema njima. Stoga su oni kruti i hladni, naročito Frankopan, a iznimka je privlačan lik Andrije Medulića, zacijelo portret nekog autorovog suvremenika, a ipak ima u sebi nešto od renesansne jednostavne ljepote i dostojanstve-*

²⁹ D. Kečkemet, *Ivan Rendić. Život i djelo*, Brački zbornik br. 8, Supetar, 1969., str. 271.

nosti.³⁰ Valdecovi portreti također su rađeni prema fotografskim predlošcima i u njima također ima nešto hladno a, posluživši se Kečkemetovom terminologijom, ono proizlazi iz nedostatka poznavanja portetiranih osoba te nedostatka *posebnog afiniteta prema njima*. No, vratimo se samoj koncepciji postamenta. Rendić, koji je do dolaska Valdeca bio jedini hrvatski kipar kojemu su davane narudžbe za spomenike u javnom prostoru grada Zagreba koji se širi, stvarao je historicističke postamente na kojima su stajala ili poprsja ili cijele figure (Andrija Kačić - Miošić (Slika 23.), Petar Preradović (Slika 24.)). I u širem hrvatskom prostoru Rendić je spomenike postavljao na raskošne historicističke postamente (Ljudevit Gaj u Krapini (Slika 25.), Andrija Kačić - Miošić u Makarskoj (Slika 26.),³¹ Ivan Gundulić u Dubrovniku (Slika 27.)). Šteta što nikada nisu realizirani spomenici Nikole Šubića - Zrinskog na Zrinskome trgu, izvorno zamišljenom u doba kada je Trg nastajao ali je potres poremetio planove i Nikole Tomassea za Šibenik. Sudeći po skicama, da su realizirani, postigli bi monumentalnost. Na skicama za spomenik Tomassea Rendić stojeću figuru u tri različita položaja postavlja na uvijek raskošan historicistički postament, i to također u tri verzije okruglog postamenta. Rendićeve kompozicije postamenata obilato su ukrašene ornamentikom. Šarena ornamentika historijskih stilova svraća pažnju gledatelja s inače dobrih i stilski čisto modeliranih skulptura.³² Valdecovi postamenti, za razliku od Rendićevih, nemaju raskošne postamente, naprosto iz razloga što je u duhu vremena Rendić radio historicistički oblikovane postamente i na njima realističke figure, dok je Valdec u duhu svojega vremena oblikovao u secesijskom stilu. Prvi kipar koji je promijenio ustaljenu praksu modeliranja postamenta za skulpturu bio je August Rodin. Veliki je francuski kipar na skulpturalnoj skupini od šest figura učinio suštinsku ne samo promjenu paradigme, već i revolucionirao shvaćanje javnog spomenika. Ta je skupina, dakako, remek - djelo *Građani Calaisa* (Slika 28.). Djelo je postupno godinama koncipirao i modelirao, počevši od 1887. godine kad dobiva narudžbu. Složena je skulpturalna cjelina dovršena 1893. godine a uz cizeliranje i doradu do savršenstva završena je godinu kasnije. Svečano je otkrivena 1895. godine. Dakle, već u kasnim osamdesetim godinama 19. stoljeća Rodin u promišljanju javnoga spomenika hrabrim građanima grada pod engleskom opsadom u 14. stoljeću u tzv. *Stogodišnjem ratu*, koji su spremni žrtvovati vlastite živote za spas sugrađana, želi dati psihološki snažan pečat. Ukida postament. Skulpture su spuštene na tlo. Stoje tek na malo povišenoj platformi. Na taj način Rodin je

³⁰ Isto, str. 272.

³¹ Spomenik Andrije Kačića - Miošića Rendić radi za njegovu rodnu Makarsku. Spomenik se toliko svidio Zagrepčanima da je *Gradsko poglavarstvo* odlučilo i u Zagrebu podići isti takav spomenik (repliku) Kačiću - Miošiću.

³² D. Kečkemet, *Ivan Rendić. Život i djelo*, Brački zbornik br. 8, Supetar, 1969., str. 201.

postigao iznimno ekspresivno djelovanje koje ostavlja neusporedivo jači dojam na promatrače nego da su podignuti na postament. Psihološko djelovanje i efekt postignut ukidanjem postamenta skulpturu čini potpuno posvećenom uspomeni na hrabre uglednike koji su postali simbolima francuskog duha, neustrašivog, rodoljubno osviještenog i, prije svega, slobodoljubivog i humanog. *Gradani Calaisa* zrcalo su ponosnog duha francuske nacije. Ta se po(r)uka intenzivira upravo neposrednošću dojma dobivenog ukinućem postamenta. Skulptura na postamentu, javni spomenik odličniku kojemu se podiže, ustaljena je stoljetna praksa u komponiranju spomenika. Rodinov genij stvorio je rješenje koje radikalizira ideju o spomenicima, i to u doba kada svugdje po Europi spomenik kao *conditio sine qua non* "mora" biti figura na postamentu.

Kad je riječ o spomenicima na kojima je portretna bista portretiranoga velikana podignuta na postament, kao što to rade Rendić i Valdec u Zagrebu na Zrinskome trgu, može se reći da su rijetki primjeri spomenika takvoga tipa na europskom prostoru.³³ Način komponiranja javnih spomenika narativno je općenit i tematski konvencionalan (stup, postament i glava). U takvoj određenoj, zadanoj situaciji, kipar može realistički oblikovati portretne crte lica i u spomenik unijeti određenu vlastitu inačicu oblikovanja stupa/postamenta i njegove ornamentike. Upravo to čini Valdec svojim rješenjima za spomenike Nemčića, Kukuljevića - Sakcinskog i Mažuranića.

Kada je riječ o spomeniku pjesnika Dragutina pl. Domjanića iz 1905. godine, Valdec postavlja jednostavan postament bez ukrasa i bez secesijskih atributa. Postament spomenika Domjanića na kojem se nalazi realistički pjesnikov portret, čista je i ravnim plohamo obilježena forma.

Svakako najzanimljiviji, zapravo najradikalniji, zaokret u dotadašnjoj praksi promišljanja i koncipiranja spomenika Valdec čini u rješenju za spomenik dr. Franje Račkog u Fužinama (Slika 29.). Postament se pretvorio u monolit izveden u rustici, bez ikakvih ukrasnih detalja. Nema postolja, nema glatkih ravnih ploha s ranije realiziranih rješenja. Spomenik dr. Franje Račkog podignut je 1928. godine, dakle gotovo 30 godina od prvog spomeničkog rješenja pjesnika Antuna Nemčića (1899.) i 25 godina nakon tvorbe secesijski ukrašenih lovorovim listovima spomenika Kukuljevića - Sakcinskog i Mažuranića (1903.). Očit je misaoni, koncepcijski i oblikotvorni zaokret. Nestali su secesijski ukrasi, htijenje i stil iz ranijega razdoblja a na stilsku je scenu stupio posve nov, drugačiji oblikovni princip.

³³ Max Klinger izradio je 1885. godine portretne biste Franza Liszta u mramoru (nalazi se u Gewandhausu u Leipzigu) a 1904. godine i Richarda Wagnera u granitu (nalazi se u Leipzigu). Lisztova je bista bez postamenta a Wagnerova je podignuta na četvrtasti postament ravnih čistih ploha. Ostale portretne biste diljem Europe nisu podizane na postamente a spomenici velikana podignutih na postament redovito su cijele figure.

8.2. Drugu skupinu spomenika čine spomenici koji su također podignuti na postament i koji prikazuju cijelu figuru. To su spomenici Dositeja Obradovića i bugarskog generala Radka Hadži Dimitrieva od kojega nam je ostao zabilježen samo model na fotografiji (spomenik u Bugarskoj nikada nije podignut). Spomenik Dositeja Obradovića Valdec rješava na način da ga postavlja na četverokutni postament koji ukrašava secesijskom ornamentikom lovorova lišća - istoga kakvog koristi na spomenicima Kukuljevića – Sakcinskog i Mažuranića. Na ukrašenom postamentu postavlja punu figuru Dositeja Obradovića. Spomenik Dositeja Obradovića odlikuje se razlomljenim i sukobljenim masama, iskazujući dojam tečne modelacije i lakoće figure. Svojim odlikama ovaj je spomenik najbliži impresionističkim rješenjima. Lik u kretnji kao da je ostao bez konkretnog središta. Usredotočen oko gipke i nestalne središnje osi, s intenzitetom razlomljenih i diskontinuiranih linija površina, negira tektoniku djela. Površine su nemirnije, oblici istanjeni. Sve se pretvorilo u trenutni dojam. Laki su i meki prijelazi iz jedne forme u drugu. Na spomeniku Dositeja Obradovića Valdec je učinio pomak od statične koncepcije realističnoga kipa - spomenika prema dinamičnom i pokretljivom obliku. Taj će pristup u tretiranju oblika, nemirnijih površina, naglije i istrzanije modelacije volumena i progresivnih lomljenja profila ponoviti još jedino u skicoznom modeliranju *Trenkova pandura* koji je moguće nastao iste, 1911. godine.

Nikada realizirani spomenik bugarskoga generala pokazuje kako je Valdec znao udovoljiti konvenciji i zahtjevima naručitelja. Budući da je Dositej Obradović bio prosvjetitelj i intelektualac, dobio je spomenik koji će jasnije ilustrirati njegov karakter. Spomenik bugarskog generala odlikuje se namjenom konvencionalnoga veličanja pobjedonosnog visokog vojnog časnika. Stoga je spomenik koncipiran tako da u pomalo patetičnoj i teatralnoj gesti glorificira kult vojničkih pobjeda. Retorika pomno pobrojanih detalja generalove odore, opreme i portretne crte lica govore o ukusu naručitelja a tek manjim dijelom i o Valdecovu pristupu. Spomenik Hadži Dimitrieva primjer je mnogobrojnih s pažnjom pobrojanih pojedinosti: opasač, remen s vojničkom torbom, gumbi i epolette na uniformi, sablja u ruci, šubara na glavi s mekim perjem sprijeda, naborane hlače, visoke čarape, opanci na nogama itd. Kvaliteta spomenika upravo je u vještini minucioznog oblikovanja detalja. Cjelina nije razorena pojedinostima, pogled zapinje na detaljima jer oni djeluju kao aplikacije na osnovnu skulpturalnu masu i sudjeluju u neprekinutom kontinuitetu pomno s detaljima građene cjeline. Valdec se ovdje pokazuje kiparom koji je, poput mnogih svojih europskih suvremenika, sposoban sitničavo rekonstruirati i oblikovati pojedine osobne znakove i odjeću povijesnih ličnosti. Pritom ni u jednom trenutku ne izmiče cjelina, dok pogled razabire upravo dokumentaristički stvaran izgled stvari, ljudi i pojava, konkretnih u vremenu kad su živjeli i djelovali.

Ovaj spomenik bugarskog generala vrlo je važan segment Valdecova rada na spomeničkoj plastici pa je sreća da je barem ostao zabilježen na fotografiji u *Arhivu HAZU-a*, kao dragocjen podatak o kontinuitetu promišljanja spomeničke plastike i uvjerenju koje elemente oblikovanja i segmente narativnosti, po Valdecovu mišljenju, ovakav tip plastike mora sadržavati. Rješenje za spomenik bugarskog generala jedino je usporediv s rješenjem, koje je također ostalo samo zabilježeno kao model na fotografiji jer je rad uništen, za osječki spomenik biskupa Strossmayera. Dapače, rekli bismo da je ideja za model za spomenik bugarskog generala Hadži Dimitrieva nastala 1912. godine, kad je Valdec pobijedio na bugarskom natječaju, prethodila idejnom rješenju za spomenik biskupa Strossmayera u Osijeku iz 1915./1916. godine. Radi se o tome da lik slavljenoga pojedinca biva postavljen na vrhu polukružnoga zida koji ograđuje povišenu platformu. Ova se zamisao i koncepcija prvi put javlja upravo na spomeniku generala Hadži Dimitrieva a u monumentalnijim razmjerima bit će demonstrirana na spomeniku Strossmayera za Osijek. Na spomeniku Hadži Dimitrieva prvi put je provedeno načelo prema kojem nije važna samo figura nego i podnožje, odnosno postament koji s figurom ili figuralnom grupom tvori cjelinu. Tom je spomeniku na postamentu isklesana figuralna grupa koja predstavlja bugarske vojnike s oružjem i zastavom a povrh njih, u pobjedonosnoj gesti, stoji njihov zapovjednik. Također, pored figuralne grupe bugarskih vojnika s lijeve i desne strane su reljefi a na rizalitima modelirane su glave. Na spomeniku Strossmayera za Osijek Valdec stvara inačicu takve koncepcije monumentalnog javnog spomenika: lik biskupa također se nalazi na središnjoj poziciji polukružnog zida/ograde uzdignute na platformu sa stubama. Jedina je razlika što na idejnom rješenju za spomenik Strossmayera nema dodatnih reljefa na ogradi kao ni kakve druge figuralne skupine. Zašto je Valdec posegnuo za ovakvim rješenjima? Zato što je težio određenoj izrazitoj monumentalnosti skulpture i prostora. Jer skulptura nije samo plastika nego i prostor u kojemu ona obitava i, ako je taj prostor javni prostor, skulptura mora izgledati trodimenzionalno dominantna iz svih kutova gledanja i za nju se moraju vezati sva moguća čitanja kao plastike za svoje javne funkcije i korelacije. Drugim riječima, takva spomenička javna plastika mora se doimati s gledišta promatrača dojmjljiva u svojoj vertikalnoj i horizontalnoj protežnosti.

8.3. U treću skupinu spomenika možemo ubrojiti reljefne spomeničke portrete na pročeljima zgrada. To su u prvom redu reljefni portreti u medaljonima skladatelja Ferde Livadića i gradonačelnika Ljudevita Šmidhena na pročelju zgrade Gradskog poglavarstva u Samoboru. Ovim reljefnim portretima još možemo pribrojiti portretnu spomen ploču dr. Franje Račkog na Kaptolu i na rodnoj mu kući u Fužinama (Slika 30.). I ovdje je na djelu svojevrsan Valdecov pragmatizam,

odnosno promišljanje o namjeni i mjestu na koje se postavlja spomen - ploča ili spomenik. Kod Livadića i Šmidhena riječ je o visokim reljefima s gotovo trodimenzionalnim plastičkim oblicima u kojima se ističu fizionomijske pojedinosti (poput crta lica, bora, kose te brkova i brade). Portreti u medaljonima ovdje se prvi i jedini put javljaju u Valdecovu opusu, s prikazom lika iz poluprofila. Lik je precizno naznačen čistim i razgovijetnim slovima - majuskulama. I ovdje je na djelu Valdecov konvencionalan, ali jezgrovit pristup. Konvencionalnije je kompozicijsko rješenje spomen - ploče na rodnoj kući u Fužinama te kuće u kojoj je živio i radio dr. Franjo Rački na zagrebačkom Kaptolu. Ako spomenik u Fužinama odlikuje potpuno nov koncept i traženje novih mogućnosti izražavanja, profilni portret na rodnoj kući u Fužinama i na Kaptolu izrazito je konvencionalne naravi.

SUMMARY

Public Monuments of Sculptor Rudolf Valdec

This article elaborates on public monuments of the sculptor Rudolf Valdec (March 8, 1872, Krapina – February 1, 1929, Zagreb) who is, along with Robert Frangeš – Mihanović, the first Croatian modern sculptor. The paper provides an outline of works created after a brief period upon completion of education in Munich and Vienna, in the period from 1899 when he made his first public monument to the poet Antun Nemčić in Križevci, followed by the monument to Dragutin Milivoj nob. Domjanić from 1905, herms of Ivana Kukuljević – Sakcinski and Ivan Mažuranić from 1910 i.e. 1911, public monuments in the form of portrait medallions to a composer Ferdo Livadić and to the mayor Ljudevit Šmidhen from 1902 i.e. 1913 located in Samobor, monuments to Dositej Obradović in Belgrade from 1911 and monument to Bulgarian Duke and General Radko Hadži Dimitriev of Sliven from 1912. Knowing some of the monuments such as those of the Bulgarian Duke and General Dimitriev, which were previously unknown, is the result of research from the archives and from old periodicals that refer to it. However, the others are not only famous, but also anthological, like the first and rare freestanding sculpture, monument of Serbian educator from the 18th century, Dositej Obradović, which was never analyzed. In these reliefs (Ferdo Livadić and Ljudevit Šmidhen) and full plastics, the sculptor proved modeling skills, confirming the fact that he was well trained regarding craft and technique. He also proved thoroughness of education at the Vienna K. K. Kunstgewerbeschule des Österreichischen Museums für Kunst und Industrie (in the class of August Kühn) and at Königliche Bayerische Akademie der bildenden Künste in Munich (class of professor Syriusa Eberlea). Besides iconographic curiosity, those reliefs and full plastics resolved fundamental plastic problems, tightened the sculptural morphology and syntax, and finally, executed a transformation of masonry – which was, until the appearance of Valdec, traditionally developed in Zagreb - to professional creative sculpture, because Valdec was the first trained sculptor in Zagreb who obtained his education abroad. In addition, he introduced the secession of the sculpture in Zagreb, which he became acquainted with in Vienna and Munich, the cities where he was educated, and which were the very center of the Secession movement, from 1897 until the beginning of World War I in 1914, when the sculptor worked in Secession style, followed by his return to realism and naturalism. Reviewed works in this article are crafted in Secession style with realistic portraits. Valdec discovered formal means which corresponded with the European styling features and effectively mediated between his creative worldviews and the public, due to the fact that his lexis is simple, concise, understandable to everyone and consequently functional. Public monuments were created alongside with numerous master's portraits, gravestones and architectural decorative allegories which he

crafted intensively in his relatively short life time and artistic activity (he died of a pulmonary embolism at the age of 57). Some of those public monuments are known only by archival photographs, like the one of Bulgarian General Dimitriev. Others are all materialized and modeled in clay and subsequently casted in plaster, then in bronze or carved in stone (Kukuljević - Sakcinski and Mažuranić), while the pedestals are, of course, made of stone. Many Valdec's works have disappeared. However, public monuments were all set up as agreed. The exception is once again the monument in the Bulgarian town Sliven that was never completed due to the outbreak of the First World War. His above stated known works are cast in bronze, and have been preserved to the present day, as well as the works carved in stone.

Key words: sculptor Rudolf Valdec, the first sculptor in Zagreb educated abroad, public monuments, the sculpture of Secession, Realism, The Postament, Skills in Modelling, The Clay, The Plaster, The Bronze, The Stone

dr. sc. ENES QUIEN
Akademija likovnih umjetnosti
Ilica 85
HR - 10000 Zagreb
enes@quien@yahoo.com

Slika 1. Spomenik Antunu Nemčiću, portret: 1898./1899. bronca, visoki postament: kamen visine 2, 80 cm, Križevci.

Slika 2. Spomenik Dragutinu pl. Domjaniću, 1905., bronca, v. 61 cm, bez potpisa, kameni postament v. 1, 80 m, Adamovac kraj Sesveta, ulica D. Domjanića 75, ispred Osnovne škole "Ivana Grande Soblinec", postavljeno 1968. (Foto: Branka Cvjetičanin).

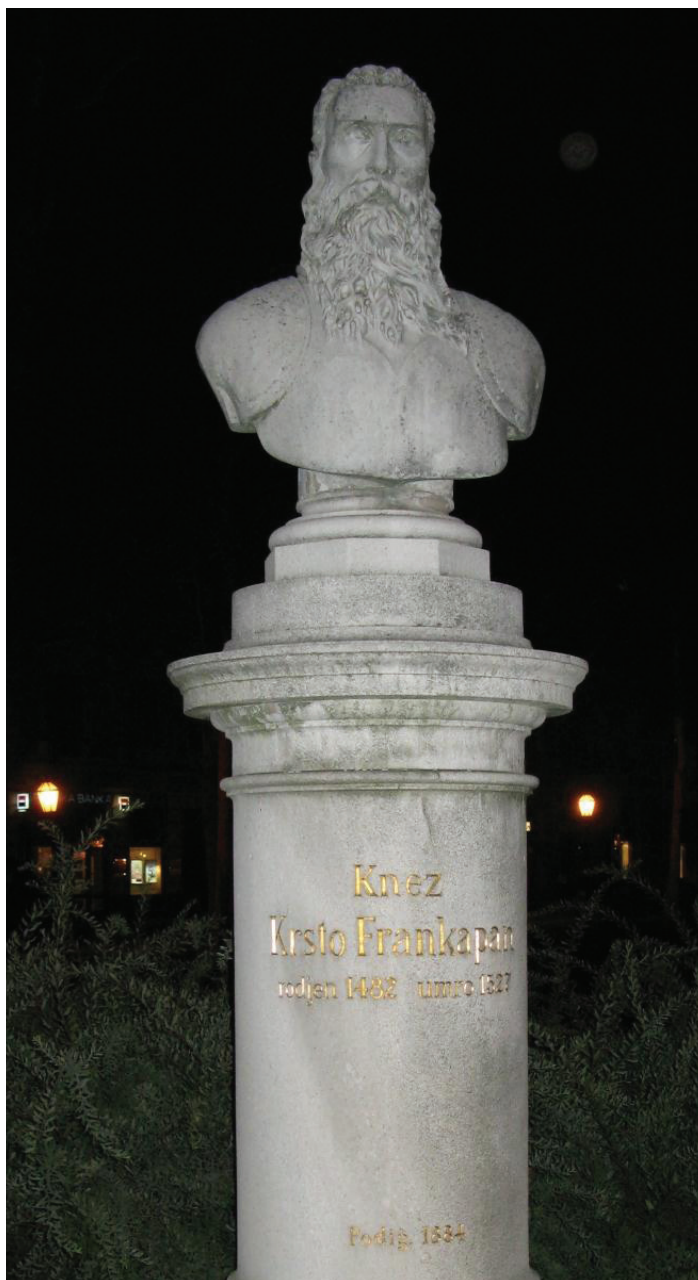
Slika 3. Spomenik - portret Dragutina pl. Domjanića, bronca (detalj, poprsje, s prethodne stranice). (Foto: Branka Cvjetičanin).

Slika 4. Ivan Rendić, spomenik Andriji Meduliću na Zrinskom trgu u Zagrebu, 1875., postavljeno 8. travnja 1879. (Foto: Enes Quien).

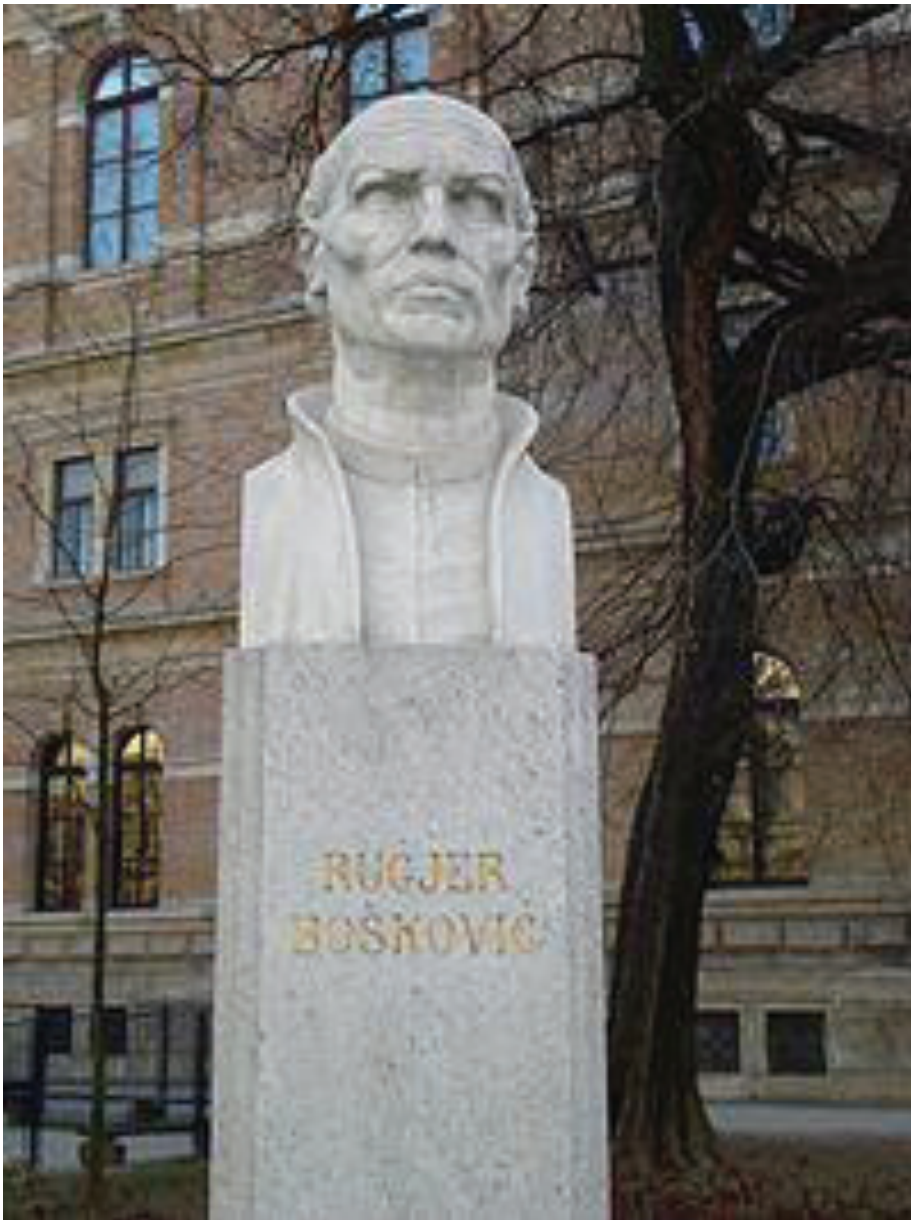
Slika 5. Ivan Rendić, spomenik Jurju Juliju Kloviću na Zrinskom trgu u Zagrebu, otkriveno 9. travnja 1879. (Foto: Enes Quien).

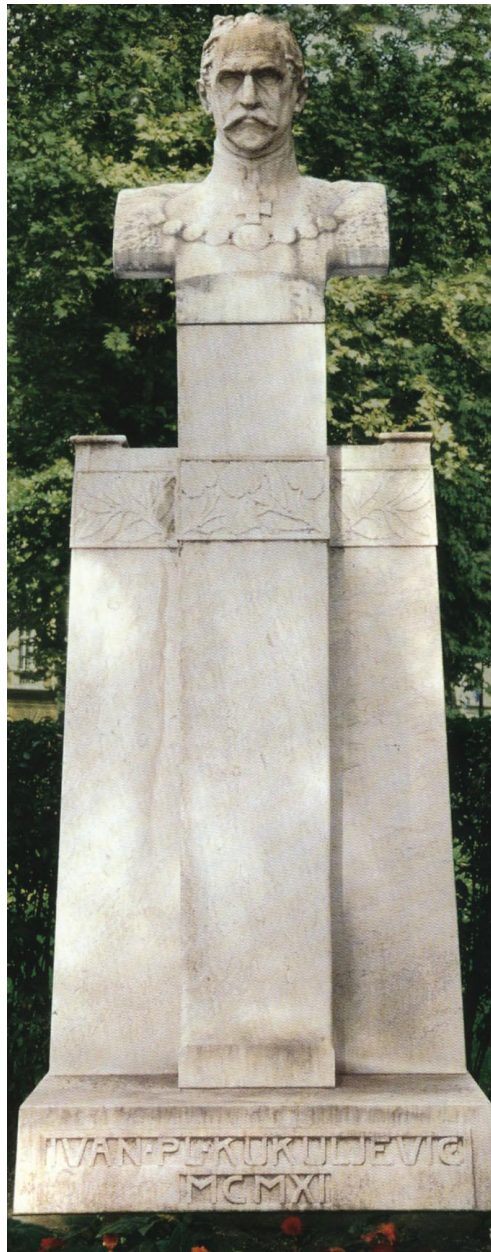
Slika 6. Ivan Rendić, spomenik Krsti Frankapanu na Zrinskom trgu u Zagrebu, 1883., postavljeno u svibnju 1884. (Foto: Enes Quien).

Slika 7. Ivan Rendić, spomenik Nikoli Jurišiću na Zrinskom trgu u Zagrebu, 1881., postavljeno 1886. (Foto: Enes Quien).

Slika 8. Toma Rosandić, spomenik Ruđeru Boškoviću na Zrinskom trgu u Zagrebu, 1910., postavljeno 1911. (Foto: Enes Quien).

Slika 9. Spomenik Ivanu pl. Kukuljeviću – Sakcinskom, izveden 1903., portret: v. 80 cm, postament: kamen v. 1,85 cm, Trg Zrinskoga, Zagreb, postavljen 1911. (Foto: Enes Quien).

92. Rudolf Valdec: Spomenik Ivanu pl. Kukuljeviću (detalji)

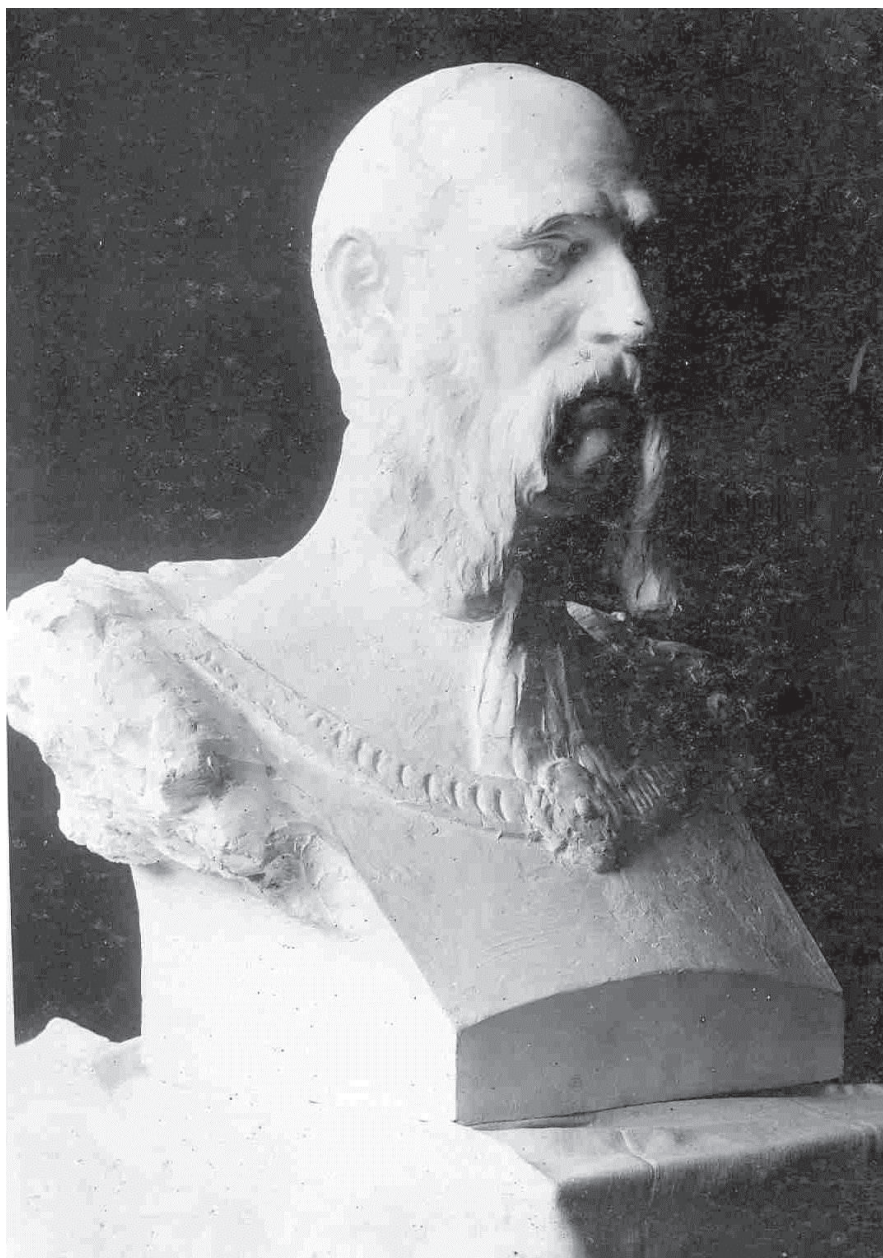
Slika 10. Spomenik I. Kukuljeviću – Sakcinskom, 1903., kamen, detalj glave.
(Fotografija iz Ostavštine Valdec u Arhivu za likovne umjetnosti HAZU-a).

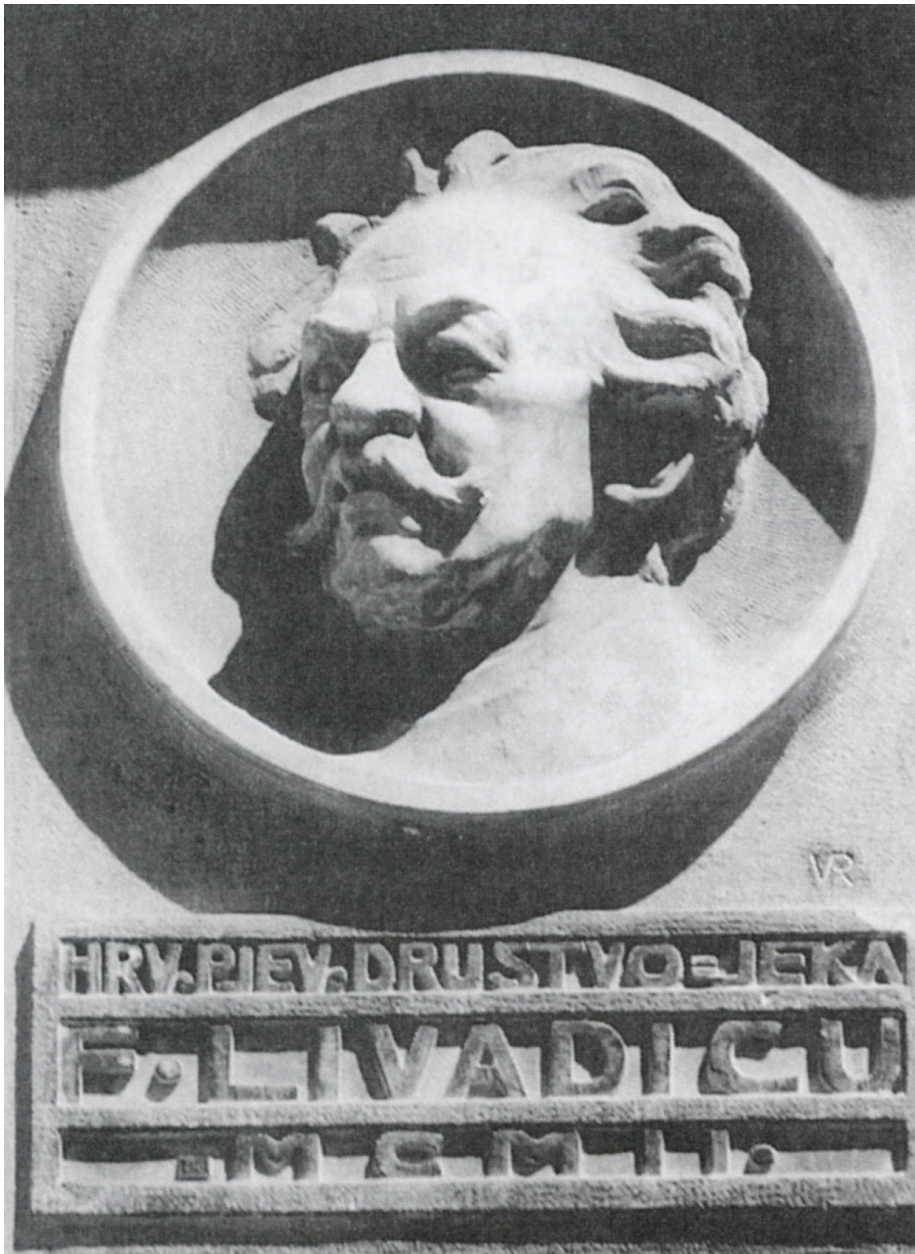
Slika 11. Ivan pl. Kukuljević – Sakcinski, portret, 1905., sadra, potpis, nepoznato.
(Fotografija iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU-a).

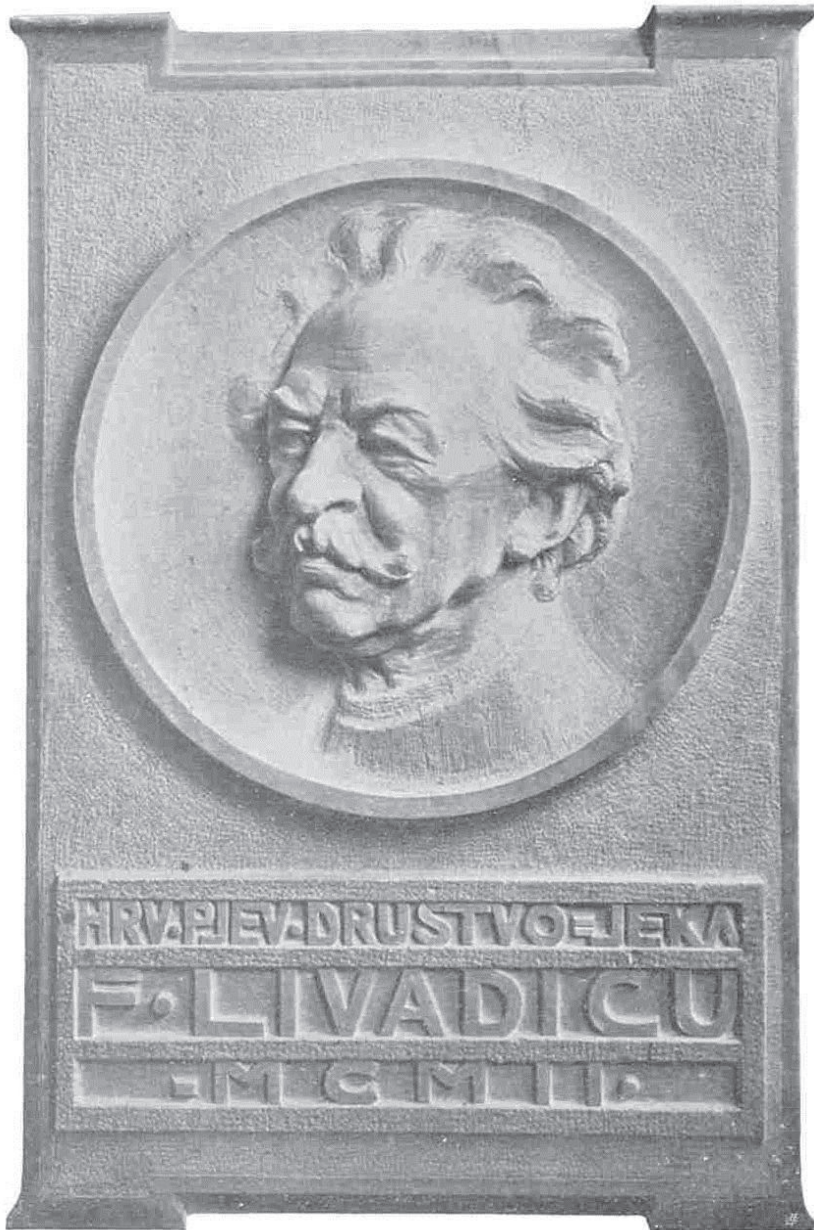
Slika 12. Spomenik Ivanu Mažuraniću, izveden 1910., portret: v. 80 cm, postament: kamen: v. 1, 85 m, Trg N. Š. Zrinskoga, Zagreb, postavljen 1911. (Foto: Enes Quien).

Slika 13. Ivan Mažuranić, portret, 1910., sadra, potpis, nepoznato.
(Fotografija iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU-a).

Slika 14. Spomen – ploča Ferdi Livadiću, 1902., kamen, v. 1,30 m, š. 70 cm, Samobor, pročelje zgrade Gradskog poglavarstva. (iz: A. Adamec: "Rudolf Valdec").

Slika 15. Spomen – ploča Ferdi Livadiću, 1902., kamen, v. 1,30 m, š. 70 cm, Samobor.
(iz: A. Adamec: "Rudolf Valdec").

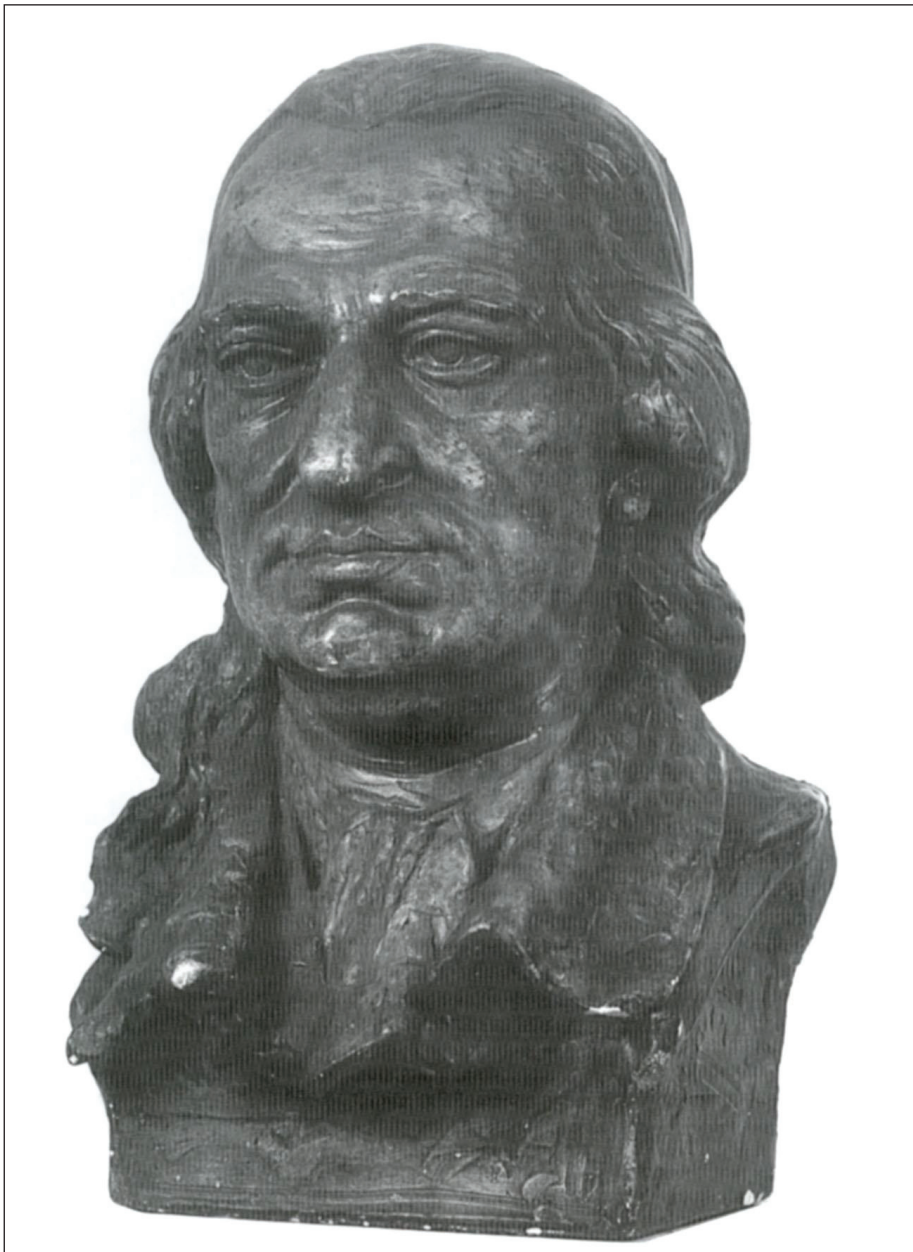
Slika 16. Spomen – ploča Ljudevita Šmidhena, 1913., kamen, v. 1,30 m, š. 70 cm,
Samobor, pročelje Gradskog poglavarstva.
(iz: A. Adamec, "Rudolf Valdec").

Slika 17. Spomenik Dositeju Obradoviću, 1911., bronca, Studentski trg u Beogradu, viši od naravne veličine, s postamentom 5 m. (Foto: Enes Quien).

Slika 18. Skica za spomenik Dositeju Obradoviću, 1911., sadra, v. 77 cm, bez potpisa, Moderna galerija i Gliptoteka HAZU, Zagreb.

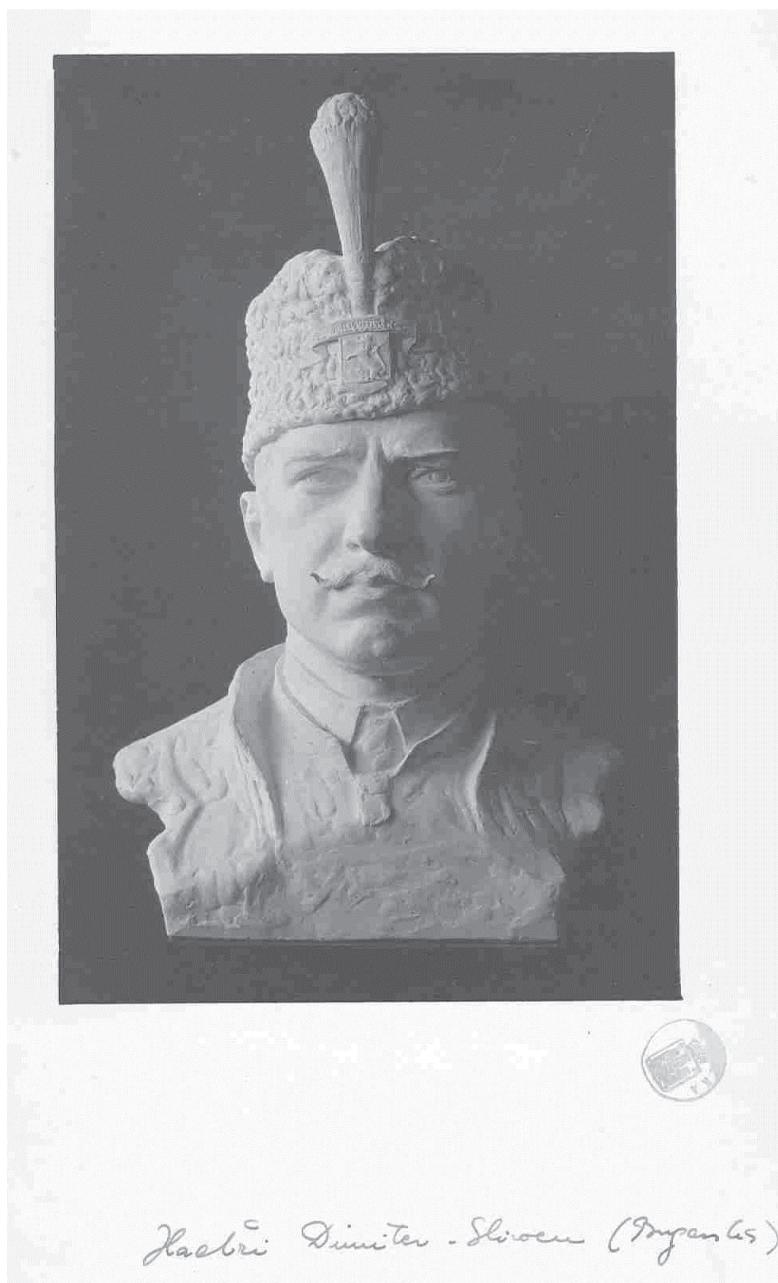
Slika 19. Portret Dositeja Obradovića, 1911., sadra, v. 49 cm, potpis,
Gliptoteka HAZU, Zagreb.

Slika 20. Skica za spomenik bugarskom vojvodi generalu Radku Hadži Dimitrievu za Slivno, Bugarska, 1912., sadra, nepoznato, nerealizirano. (Fotografija iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU-a).

Slika 21. Skica za spomenik bugarskom vojvodi generalu Radku Hadži Dimitrievu za Slivno, Bugarska, 1912., sadra, nepoznato, nerealizirano.
(Fotografija iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU-a).
* Isto kao i prethodna stranica (stražnja strana).

Slika 22. Popsje generala Radka Hadži Dimitrieva, 1912., sadra, nepoznato, nerealizirano.
(Fotografija iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU-a).

Slika 23. Ivan Rendić, spomenik Andriji Kačiću – Miošiću u Zagrebu, postavljeno 1891.
(Foto: Enes Quien).

Slika 24. Ivan Rendić, spomenik Petru Preradoviću, Cvjetni trg u Zagrebu, postavljeno 1895.
(Foto: Enes Quien).

Slika 25. Ivan Rendić, spomenik Ljudevitu Gaju u Krapini, postavljeno 1895.

Slika 26. Ivan Rendić, spomenik Andriji Kačiću – Miošiću u Makarskoj, postavljeno 1890.

Slika 27. Ivan Rendić, spomenik Ivanu Gunduliću u Dubrovniku, postavljeno 1895.

Slika 28. August Rodin, "Građani Calaisa", Les Bourgeois de Calais, 1887. – 1894.,
svečano otvoreno 1895.
Ispred gradske vijećnice, Calais, Muzej Rodin u Parizu, bronca, 210 x 240 x 200 cm.

Slika 29. Rudolf Valdec, Spomenik dr. Franji Račkom u Fužinama, 1928., brončani portret, kameno postolje, v. 3, 40 cm. (iz: A. Adamec, "Rudolf Valdec").

Slika 30. Rudolf Valdec, portretna spomen ploča dr. Franji Račkom, na rodnoj kući u Fužinama i na adresi Kaptol 13 u Zagrebu, 1928. mramorna ploča, bronca (iz: Ana Adamec, "Rudolf Valdec").